

Fundació del Somaten a Bocairent. Any 1924

Història

Bocairent a la revista del sanatori de Fontilles (I)

En 1904 s'editava el primer número de la revista de Fontilles. Vegem a través de les seues pàgines la relació entre Bocairent i Fontilles.

La malaltia de la lepra

La lepra forma part del patrimoni de la pobresa, la misèria i el dolor de la humanitat, perquè des dels temps més remots ha engendrat mites i misteris, terror, estigmatització social i rebuig. La lepra va ser la primera malaltia infecciosa el germen de la qual es va aïllar en l'home (1873), i de les més antigues citades en la Història de la Medicina (L'Índia 1400 anys a. C.). Va ser la més temuda en l'època preinfecciosa, i inclús s'enterrava en vida als leprosos amb una frase lapidària: "*Sic mortuus mundo, vivus iterum Deo*", és a dir, "*Estàs mort per al món. Tornaràs a viure amb Déu*". Encara hui continua sent una malaltia que afecta greument el cos del pacient i la ment de la comunitat. La lepra és prevalent en els tròpics, i sense ser la més greu ni la més freqüent, és la que més estigmatització social origina. La malaltia va ser importada a Occident des de l'Índia i, des de llavors i fins al segle XIX, es va estendre per tot el món occidental arribant a documentar-se a la fi de l'Edat Mitjana 18.000 leproseries a tota Europa. A Espanya tres pobles van ser els principals importadors, creant-se quatre focus endèmics que han persistit al llarg de la història: Fenicis (Galícia), Romans (Mediterrani i Centre) i Àrabs (Andalusia i Canàries). L'aïllament i cura del lepros en "Leproseries" (per a rics) i "Cases del Leprós" (per a pobres), va estar a càrrec de l'Església fins que els Reis Catòlics van crear la figura del "Alcalde de la Lepra", civil expert en cures assistencials.

De qualsevol manera, el període científic en la història de la malaltia no comença fins al segle XIX, quan el noruec Hansen va aïllar el germen causal durant un programa contra la malaltia (1873). En 1897, durant el I Congrés de Berlín, es va establir la naturale-

sa infecciosa de la malaltia i s'iniciava el registre exhaustiu dels casos i la cerca d'antibiòtics, i a continuació van aparèixer hospitals mèdics i d'investigació, com el de Fontilles.

El sorgiment de Fontilles

Al començament del segle XX la lepra a Espanya era un important problema de salut pública. El desconeixement i la por a la malaltia feia que els malalts visqueren en situació de total aïllament i abandó. En 1902, el pare jesuïta Carlos Ferris i l'advocat i polític Joaquín Ballester es van associar en un somni comú: atendre els malalts de lepra que, aïllats per una societat temerosa d'allò desconegut, patien en solitari la malaltia sense cap consol ni pal·liatiu. Van voler obrir un sanatori, en contraposició amb els llatzerets de l'època que es limitaven a tancar i aïllar als malalts, sense donar-los atenció sanitària. En-

cara que no existia un tractament contra la lepra, la seua idea era aplicar tots els coneixements mèdics de l'època, a més de donar atenció espiritual i tractament humà.

Joaquín Ballester Lloret, nascut a Tormos al 1865 i des de menut vivint en Gandia, va ser advocat i polític, una figura destacada del catolicisme polític i social valencià, alcalde de Gandia i candidat a diputat a Corts per València per la Dreta Regional Valenciana. Durant els seus anys d'estudiant universitari a València va conèixer al jesuïta Antonio Vicent Dolz, pare del moviment social cristià i actiu propagandista catòlic. La col·laboració de Joaquín Ballester amb el jesuïta castellonenc va suposar per al tormer l'inici d'una dilatada trajectòria dins del catolicisme social.

L'origen de Fontilles cal situar-lo durant un tridu de sermons i cultes en honor del Sagrat Cor, que se celebrava tots els anys al poble de Tormos per a complir una disposició testamentària de José Jo-

aquí Ballester Mut, pare de Joaquín. A la fi de 1901 l'encarregat de predicar aquell tridu va ser el pare jesuïta Carlos Ferris Vila, religiós nascut a Albal al 1865 i destinat des de 1893 als jesuïtes de Gandia. Ferris havia estat director de la Casa de la Misericòrdia de València, i preocupat pels més necessitats, havia fundat un col·legi de sordmuts i un pensionat universitari per als estudiants dels pobles.

En la nit del 15 de desembre de 1901, sopant a casa de Ballester, el pare Ferris va escoltar uns sanglots i laments que provenien de la casa contigua. Ballester li va contar que es tractava d'un leproós, de nom Bautista Perelló, que vivia a soles i marginat a la casa del costat. La lepra havia fet estralls en el seu cos i feia anys que no es relacionava amb ningú. Joaquín li va explicar que aquella era la sort que corrien tots els que contreïen la temible malaltia. La història de Bautista va fer al pare Ferris prendre consciència de la necessitat de posar-se en moviment per a ajudar als malalts de lepra, i Joaquín Ballester li va donar suport amb tot el capital de la seua família en aquella decisió.

A partir d'aquell moment es van informar del gran nombre de malalts que hi havia en la zona així com de les seues lamentables condicions de vida i del rebuig social que provocaven, concebant la idea de construir un sanatori en aquella zona per a pal·liar el dolor i l'exclusió dels leprosos. Van iniciar immediatament consultes amb institucions científiques, metges i polítics, van crear un comitè organitzador, i van començar la llarga i dura etapa de la fundació de la Colònia-Sanatori.

Al gener de 1902 es va constituir la junta organitzadora de la Colònia Sanatori Nacional de San Francesc de Borja per a leprosos. El director d'aquesta junta va ser el pare Ferris, i els altres membres eren de famílies nobles i gent acabalada. Al novembre de 1902 l'arquebisbe de València i el Governador Civil d'Alacant aprovaren els estatuts de la Colònia Sanatori i al 1906 el Patronat o Junta del sanatori va ser declarada Institució de Beneficència Particular per la Reial Ordre de 12 de maig d'aquell any. La necessitat de recaptar recursos econòmics va portar a la inauguració, al juny de 1905, de la Caixa d'Estalvis de Pego, amb sucursals a Ontinyent, Oliva i Alzira.

La revista del sanatori

Encara que l'obertura del sanatori va ser autoritzada per la Reial Ordre de 7 de setembre de 1908 i que al gener de 1909 van ingressar els nou primers malalts, des de 1904 es van començar a editar unes revistes relacionades amb el sanatori, publicacions que anaven a reforçar l'objectiu de propaganda, de tanta importància per a la recaptació de fons. Primerament va ser una espècie de fullet, de setze pàgines, que al llarg de sis epígrafs i nombroses il·lustracions explicava el problema de la lepra a la regió i resumia els treballs fets per la Comissió Organitzadora i la Junta de Govern. En realitat, amb una gran tirada i un baix cost, el xicotet fullet pretenia arribar al major nom-

bre possible de col·laboradors i seguidors anònims del projectat sanatori.

Un plantejament diferent, en canvi, va ser el de la segona publicació, "Caridad heroica", apareguda al març, poc després de l'anterior. En aquest cas era un llibre luxós, d'edició acurada en tots els seus detalls, destinat a regal de patrons, juntes locals i personalitats significades (es va enviar, per exemple, un exemplar al papa Pius X, així com al rei Alfons XIII), amb l'objectiu d'agrair a uns el seu suport i de buscar sumar uns altres.

Quant a la tercera publicació, serà una revista mensual titulada "La Lepra" (capçalera que, sis anys després, es canviaria en considerar-se poc adequada, rebatejant-la com "Fontilles"), el primer número de la qual va aparèixer el 8 d'abril de 1904. Responia a la necessitat vista per la Junta de Govern de disposar d'un òrgan propi, amb un clar objectiu de difondre notícies, comentaris i activitats dels promotors del sanatori, en la perspectiva de sumar suports entre els subscriptors de tota Espanya, tal com es deia en la presentació: "*Soy hijo de la caridad, busco el bien de los leprosos y pido que todos me ayuden en la empresa*". En realitat, la seua aparició significava que havia quedat totalment insuficient la secció que venia oferint la "Revista de Gandia", tant per la limitada extensió de l'al·ludit apartat (un parell de columnes de la revista), com pel reduït àmbit geogràfic al qual es dirigia. No hi ha dubte de l'encert d'aquesta iniciativa, perquè la persistència de la revista durant quasi cent anys (excepte el parèntesi republicà i de la Guerra Civil) va ser el millor instrument de Fontilles per a suscitar amics i fidelitzar als col·laboradors de la institució.

Publicada a València, a "La Lepra" es recollien totes les notícies relacionades amb el projecte del sanatori i amb tot allò que tinguera a veure amb la malaltia de la lepra. La subscripció era de 1'50 pessetes a l'any. Aquell primer número feia un repàs per la presència de la lepra a Espanya i per les escasses ajudes que

els malalts rebien, al mateix temps que demanava la implicació de tots, des de la més alta de les institucions al més humil dels pobles, per poder realitzar el somni de la construcció del sanatori.

Seguia amb un article, “*La lepra, enfermedad curable*” en el qual analitzava la malaltia i els avanços que s’estaven realitzant per a la seua cura. I amb el títol “*Bendito pueblo*” lloava l’actitud i la col·laboració que el poble de Tormos, malgrat ser una vila xicoteta, havia posat en pro de la consecució de l’objectiu. Com a exemple, se’ls va demanar realitzar uns cabassos de margalló per a emprar-los en el transport de pedra i terres per a la construcció de la carretera que conduïa al santuari. En pocs dies es van emmagatzemar més de 250 cabassos. La carretera, d’uns 5 quilòmetres d’extensió, havia començat a construir-se a l’agost de 1903, quan es va fer una festa per inaugurar les obres on es van congrega unes 5.000 persones.

Després la revista continuava indicant que es publicaria el dia 8 de cada mes, en honor de la Immaculada, i que constaria de diverses seccions: la Científica, la de Caritat i l’Administrativa. A més s’assenyalava l’existència de “*bienhechores*”, és a dir, de gent que estava contribuint amb els seus diners a la causa del sanatori. Se’ls classificava en “*bienhechores insignes*” (aquells que col·laboraven amb més de 1.000 pessetes), “*patronos*” (els que donaven 1.000 pessetes en 10 anys) i aquells que eren simplement “*bienhechores*” (col·laborant dels 5 cèntims en avant). Personalitats de l’època i persones adinerades se sumaren a la iniciativa i es convertiren en donats assidus a la causa. Una secció de notícies donava compte de l’actualitat de les obres i de les col·laboracions rebudes, i acabava la revista amb la relació dels noms d’aquells que formaven les diferents juntes. Aquesta estructura bàsica es mantindria al llarg dels anys, afegint amb posterioritat altres seccions, com una que feia un repàs per l’actualitat del sanatori en el mes anterior (activitats, visites, noves instal·lacions), a més d’una secció dedicada als difunts i una altra a les cartes rebudes.

Per mitjà de fotografies de l’època es pot apreciar l’avanç de les obres des de llavors. Per exemple, en una d’elles es pot veure a Joaquín Ballester supervisant la marxa de les obres en 1904, amb l’edifici de la hostatgeria al fons. La primera pedra de les obres del sanatori es va col·locar el 8 de juny de 1904.

La ubicació triada per a construir el sanatori va ser una vall formada pels barrancs de Fontilles i del Moro en la desembocadura de La Vall de Laguar, en un monticle anomenat “El Toçalet”, a 150 metres sobre el nivell del mar. La seua extensió era de 739.000 m² i va ser comprat a 74 xicotets propietaris. Era un lloc amb molta aigua, protegit dels vents del nord per les muntanyes, ben ventilat i assolellat i amb una perfecta asimetria visual que permetia contemplar la mar des de qualsevol punt de la vall i no ser vist des de cap lloc habitat dels voltants. Un informe pericial elaborat per metges al maig de 1904 aprovava la ubicació del sanatori “*siendo compatible la instala-*

ción de las diversas dependencias de la misma con el aislamiento necesario entre ellas y la absoluta comunicación con los pueblos inmediatos”. Relacionat amb això cal assenyalar que va haver-hi una certa polèmica per la seua instal·lació ja que algunes personalitats de la comarca van al·legar que això comportaria que Anglaterra deixaria de comerciar amb els productors agrícoles de la Marina. Açò va suposar fins i tot la suspensió momentània de les obres al 1904. Però en números posteriors es van publicar cartes d’adhesió de diferents ajuntaments i societats de pobles com Dénia, Benissa, Murla, Xaló, Altea o Benigembla recolzant el projecte.

L’aparició de Bocairent a la revista

La primera referència a Bocairent en la revista “La Lepra” es va produir en l’edició del 8 de gener de 1906. En l’apartat “*Crónica de la Caridad*”, en el qual es recollien els donatius recaptats per al sanatori, apareix el primer donatiu procedent de Bocairent publicat per la revista. Es tracta del donatiu fet pel capellà Antonio Artés, que va donar 1’50 pessetes. En el número de febrer serien dos els donants: Vicente Juliá (3 pessetes) i Josefa Calabuig Carra (1’50 pessetes). Al setembre el donatiu que publicava la revista era en espècie, i d’un volum important:

D. Vicente Juliá, fabricante de Bocairente, ha ofrecido 100 mantas para los enfermos de la leprosería.

Al novembre apareixen els noms de José Belda i Carmen Belda amb un donatiu de 100 pessetes. En la revista de març de 1908 tornen a aparèixer amb eixe mateix donatiu, especificant que es tractava del cinquè termini de la quota de patrons.

Mentrestant les obres en el sanatori continuaven avançant i arribava també la col·laboració de més institucions. Per exemple, al desembre de 1906 es publica que la diputació de València subvencionaria el sanatori amb 2.000 pessetes anuals, i la d’Alacant amb 750. Apareixien en aquell número dues fotografies que donaven compte de l’estat de les obres dels pavellons.

Al 1907 no apareix cap donatiu d’un bocairentí publicat a la revista. Això sí, els patrons continuarien pagant la seua quota. Al mateix temps van apareixent en els diferents números les donacions que arriben des de tota Espanya, sent algunes d’elles en espècie, la majoria arribades des de localitats valencianes, com els taulells i la vaixel·la des de Manises o caps de bestiar des de Benigànim o Font de la Figuera. També un grup de capellans de les parròquies dels voltants ajudava en les obres del sanatori exercint de pintors, al temps que mestres d’obra i obrers de la zona treballaven desinteressadament en alguns pavellons. Al novembre de 1907 la redacció, administració i impressió de la revista va passar de València a Gandia.

En 1908, a part de les donacions ja comentades, també a la revista de març podem veure que Josefa Calabuig renovava la seua subscripció. Al setembre apareix publicada la notícia de la donació feta per un fabricant de mantes de Bocairent, sense especificar el seu nom, el qual havia destinat una bona remesa de mantes *“de clase superior, aunque ligeramente averiadas, para el Sanatorio de Fontilles. Ojalá que el ejemplo se extendiera y lo pusieran en práctica otros fabricantes, precisamente en esta época, porque antes que llegue el invierno conviene prevenirse de ropa suficiente para los pobres enfermos”*.

Una constant en la revista eren els escrits demanant tot allò que feia falta per a tindre un sanatori ben equipat. Per exemple, en eixa mateixa revista de setembre es fa una petició als farmacèutics perquè enviaren medicaments per als malalts *“ahora que ha llegado ya la magnífica estantería destinada al botiquín”*. Aquesta classe de crides feien efecte, i al llarg dels diferents números queden reflectides tota aquesta classe de donacions en espècie. Estaven a l'espera de la crida feta per a que algun escultor realitzara una estàtua de Sant Francesc de Borja sostenint a un leprós a les seues mans, i que seria col·locada a l'entrada de la vall de Fontilles.

L'obertura del sanatori

L'obertura del sanatori va estar marcada per una forta polèmica a la comarca, polèmica impulsada pel metge d'Ondara, Ruano Llopis, per determinada premsa local i pel diputat Pérez Pastor, que lluitaren perquè el sanatori no s'instal·lés a Fontilles. Hi va haver diverses raons d'índole econòmica o política, però la fonamental fou que es tractava de la lepra, malaltia amb una significació molt especial. Segons la premsa de l'època el debat va tenir el seu punt àlgid el 1907 perquè en setembre d'aquest any l'Inspector General de Sanitat, Dr. Bejarano, i una comissió especial nomenada amb aquest objectiu, haurien d'autoritzar l'obertura del sanatori si aquest reunia les condicions necessàries.

La solució que oferien els detractors de Fontilles era que es construïra una leproseria nacional instal·lada en una illa i, mentrestant, que els leprosos foren vigilats en el seu poble d'origen per les juntes locals de sanitat. Altres veus, potser més objectives, consideraven encertada la idea del sanatori de Fontilles, ja que en aquesta institució es podrien aïllar els leprosos per tal que no perjudicaren els seus veïns. Guiats per les manifestacions en contra citades abans, molts veïns de la comarca es van oposar a l'obertura de la colònia de Fontilles. Quan l'Inspector General de Sanitat, Dr. Bejarano, va acudir a visitar el sanatori un nombre prou gran de llauradors el reberen amb veus de: *«Muiga el sanatori»*. Finalment la Colònia de Fontilles hagué de canviar la seua denominació de Nacional per la de Regional (en la portada de la revista l'última vegada que apareix “Colonia-Sanatorio Nacional” és en la revista de gener de 1905). No hem d'oblidar que el sanatori sorgí com una solució al problema de la lepra en clau valenciana i, més concretament, de la província d'Alacant.

El 17 de gener de 1909 van ingressar els primers huit homes a Fontilles. Dos veïns de Benitatxell, dos de Murla, i un de Benigembla, Sanet, Vall de Laguar i Sagra. Les seues edats oscil·laven entres els 17 i els 40 anys. Sis eren fadrins i dos casats, i pel que fa a les seues ocupacions, 6 eren llauradors, un era dependent i un altre obrer. El temps que portaven patint la malaltia anava dels 7 anys als 6 mesos. Els huit homes van ser allotjats en el pavelló Verge dels Desemparats. Amb ells estaven les Germanes Franciscanes Terciàries, el capellà Ramón Faura, el germà Ferrerons i el guarda bracer Joaquín Mengual. També estava el pare Ferris.

Durant els primers anys i fins a 1920 el 98% dels malalts procedien de terres valencianes i amb ells, sense medicació específica, l'objectiu era millorar les seues condicions de vida (alimentació, higiene, disminució de l'amuntegament, eliminar altres infeccions o malalties que complicaven l'evolució de la malaltia i cura diària de les seues ferides). En general els pacients que arribaven al sanatori eren avançats, d'anys d'evolució, de diagnòstic tardà, contagiants, de sexe masculí, procedents d'un ambient rural i molts d'ells analfabets. El 27% d'ells morien en el seu primer any

d'estada. En finalitzar 1917 eren 76 els interns (47 homes i 29 dones) i 1921 acabava amb 110 leprosos (72 homes i 38 dones) després d'haver passat l'any anterior per Fontilles l'epidèmia de grip, causant de la defunció de 18 d'ells.

Al moment de ser inaugurat el santuari comptava amb uns quants edificis. Entre el període 1902-1908 s'havien construït el pavelló Verge dels Desemparats per a malalts, el pavelló de la Puríssima, el pavelló de l'administració-hostatgeria-casa d'exercicis, i una casa de labor que anys després es destinaria a garatge i magatzems. I entre el 1909 i 1912 es van fer el pavelló de Sant Rafel, el costurer-safareig, el pavelló Santa Isabel, el primer cementeri i el pavelló de Sant Llàtzer, a més de vivendes per als malalts. Fins a 1926 s'ampliaren totes aquestes instal·lacions, i així van arribar a poc a poc a tindre també una església, un pavelló central, menjadors, un pavelló de banys, una sala d'actes-teatre, laboratori i clínica, i un nou cementeri (1912-1919), a més d'un pavelló de desinfecció, habitatges per al personal, casa del practicant o penitenciaria (1920-1926), entre altres. A poc a poc es va crear un poble per a malalts leprosos.

D'aquell any inaugural, a la revista "La Lepra" només tenim una referència relacionada amb Bocairent. Al número de juny tant Carmen com José Belda pagaven 100 pessetes cadascun del sisè termini com a patrons. En eixa mateixa edició es van publicar els horaris que seguien els internats i les seues activitats en funció del seu estat, com també el règim de visites, i en l'edició del mes anterior s'havia publicat el reglament interior del sanatori i el règim alimentari que seguien els malalts.

De "la lepra" a "Fontilles"

Al gener de 1910 es produeix una important novetat en la revista: el seu canvi de nom. La publicació passarà de dir-se "La Lepra" a dir-se simplement "Fontilles", i en la seua portada es podia veure una imatge amb alguns dels edificis del complex sanitari. En la part de baix, podem llegir "*Revista mensual órgano de la Colonia-sanatorio regional de San Francisco de Borja para leprosos*", a més de la direcció de l'administració, la data i el número de la revista, en aquest cas el 65. En la part de dalt, acompanyant al nom de la revista apareix una imatge del Sagrat Cor de Jesús que hi havia instal·lat sobre un pedestal en la plaça de la Capella i una imatge de la Nostra Senyora de Fontilles instal·lada en la capella de l'altar major.

En 1910 apareixen els pagaments realitzats per Josefa Calabuig i Carra (abril), Carmen Belda i José Belda (maig) pel setè termini com a patrons (100 pessetes). En aquell mes de maig apareix també el donatiu de 20 pessetes realitzat pel "*bienhechor*" Vicente Magro.

Més interessant és la referència apareguda el mes de setembre en l'apartat "*Crónica de la Caridad*". En ella podem llegir: "*Nuestro amigo y constante protector Juan José Ibáñez, fabricante de mantas de Bocairen-*

te, nos ha regalado 12 mantas para la tómbola que ha de celebrarse en la feria (de) Gandía para beneficio del Sanatorio, y su madre política también nos envía 50 paquetes de cigarrillos para los pobres leprosos. Dios bendiga á tan caritativos donantes y les pague la caridad". D'una banda tenim la donació de mantes feta per a la tómbola que tots els anys s'instal·lava en la fira de Gandia. De fet, en alguns anys apareixerà en la revista un apartat exclusiu amb les donacions per a la tómbola. D'altra banda tenim la "donació" de 50 paquets de cigarrets. Hui és evident que ens xoca i molt això, però llavors era molt habitual. Fins i tot entre les peticions que reflecteix a vegades la revista de coses que necessiten per al sanatori i per als malalts (tenien un apartat habitual anomenat "*Lo que falta en Fontilles*"), els cigarrets figuren entre les demandes més habituals. Òbviament, amb el pas de les dècades això va canviar, i per exemple, en una revista de 1990 trobem un article signat pel doctor C.Everett Koop, inspector general de salut dels EUA titulat "*Prevenir mejor que curar. Fumadores pasivos: ya es hora de limpiar el aire*".

En aquell moment és constant a la revista la demanda de diners per a la construcció d'una església. Al març de 1912 apareixen les 150 pessetes donades per Juan José Ibáñez per a eixe menester. D'altra banda, continuen apareixent donacions o pagaments de quotes de patrons i benefactors, i al setembre apareix des de Bocairent una donació anònima de 500 pessetes. Per part seua, J. J. Ibáñez continua enviant remeses de mantes (oct.1912), i al 1913 a més de mantes va enviar també bufandes.

En maig del 1913 apareix per primera vegada una persona difunta de Bocairent en la secció "*Nuestros difuntos*". Era una secció fixa en la revista, i en funció de la importància del personatge mort se li dedicava un escrit de major o de menor extensió. Tots els escrits, això sí, eren paraules laudatòries que recollien la gratitud dels membres del sanatori cap a la labor realitzada per la persona morta. El llenguatge, una miqueta grandiloqüent i ampul·lós, era l'habitual de l'època en aquest tipus de textos. Com a exemple d'aquest tipus de secció reproduïm el text de la defunció que recull "Fontilles" al maig de 1913, la de Josefa Belda Julià: "*Ha fallecido en Bocairente doña Josefa Belda Juliá (q.e.p.d.) esposa de nuestro queridísimo amigo e insigne bienhechor del Sanatorio D.José Belda. Era doña Josefa sumamente amiga de los pobres con quienes ejerció constantemente la caridad, no solo como activa de las conferencias de S.Vicente de Paul, sino también repartiendo muchas limosnas privadamente a los más necesitados y vergonzantes. Su muerte ha sido por esto muy sentida, así como porque las obras de piedad de Bocairente, pierden con ella una de sus más grandes y poderosas columnas. A nuestro queridísimo amigo D.José y a toda su atribulada familia enviamos el más sentido y sincero pésame, al propio tiempo que pedimos a nuestros amigos oraciones y sufragios para el alma de la finada. R.I.P.*". Al juny José Belda entregava 100 pessetes en sufragi de l'ànima de la seua difunta esposa.

Continuen les donacions

Al llarg de tots aquests anys, el degoteig de donacions per part de bocairentins va ser constant. No reproduïm cadascuna de les donacions perquè seria massa farragós. Destacarem algunes d'elles, o reproduïrem els noms d'alguns donants que s'incorporaven a la nòmina de bocairentins que se sumaven a la causa del sanatori. Moltes d'aquestes donacions vénen com entregades a la tresoreria de Gandia (hi havia diverses tresoreries al llarg del territori valencià; més tard es van incorporar algunes de fora de les nostres terres) o simplement apareixen en la relació de donacions sense especificar cap tresoreria en concret.

En 1914 apareix per primera vegada Vicente Juliá com a donant (25 ptes.), mentre José i Carmen Belda havien pagat ja tots els terminis com a patrons (maig 1914). Per la seua banda, J. J. Ibáñez enviava *"dieciseis mantas grandes y cuatro tapabocas para los pobres enfermos"* (des.1914). Al mes de maig de 1915 trobem:

Hemos recibido el siguiente billete:
—«Para el Sanatorio de Fontilles.
Tres modestos devotos de esos buenos enfermos a quienes aman en Cristo, les envían este humilde obsequio.
Bocairente fiesta de Nuestra Señora de los Dolores año 1915. Viva Jesús.
Nota.—Ocho pares de medias tamaño como el indicado en la Revista «Fontilles», seis pares calcetines íd., y cinco cajetillas tabaco». Dios se lo pague.

A l'octubre, per a la tómbola, J. J. Ibáñez enviava 18 mantes i 18 bufandes, mentre que Vicente Juliá enviava una dotzena de mantes. Des de febrer de 1915 la revista va passar a editar-se a Pego.

Al juliol de 1916 la revista "Fontilles" publica una carta enviada des del convent de les Agustines de Bocairent el 19 de juny. En ella es diu que reprenen el contacte amb ells, per la qual cosa cal pensar que amb anterioritat les Agustines ja s'havien relacionat amb el sanatori i els seus usuaris. Afegien que els malalts eren motiu d'enveja *"pues en este destierro del mundo, lo único que vale es lo que se sufre por Dios, las virtudes que se practican, y la santidad que se adquiere, y como en ese edén de Fontilles, lo practicáis todo a la vez, por eso os envidiamos, porque en verdad sufrís todos con santa resignación, practicáis la virtud sanos y enfermos, hasta el heroísmo."* A més de la carta enviaven dolços i algunes cosetes per a la tómbola, amb una mica de roba i un coixinet per a fer punt, tot això realitzat per elles mateixes en el convent. El fet que les monges ja estaven en contacte anterior amb els malalts del sanatori potser es comprova al final de la missiva: *"También*

van dos cestitas con dulces para los niños Milagrito y Francisquito, y encontrarán también seis reales para que nos envíen a este convento la revista "Fontilles". Adiós! moradores de Fontilles, que un día nos juntemos en el cielo."

Al juny una família anònima enviava 500 pessetes, José Mª Belda 200 i Carmen Belda 150. També es va realitzar alguna visita in situ al sanatori. Aquest tipus de visites en principi simplement quedaven reflectides detallant els donatius que els visitants havien fet. Més endavant, com ja veurem, la revista realitzava cròniques d'algunes de les visites realitzades a Fontilles. Una de les visites vingudes des de Bocairent va entregar 50 paquets de tabac. Com aquest donatiu està publicat en la mateixa revista que recull la donació anònima, i en tots dos casos se'ls qualifica de *"bienhechores"*, és probable que la mateixa família que va donar les 500 pessetes donara també el tabac (jul.1916). A l'agost de 1915 podem veure la donació feta per Julián Mora Castelló: *"una buena remesa de papel de fumar, de su fabricación"*. A l'octubre des de la revista envien les seues condolences a Vicente Juliá Pascual per la defunció en poc temps dels seus dos germans, Salvador i Miguel.

A l'agost de 1917 de nou apareix un bocairentí a l'apartat *"Nuestros difuntos"*. Es tractava de José Mª Belda Belda, del que es diu que era *"de aquella antigua marca española que, por desgracia, va desapareciendo de entre nosotros; y hacía consistir toda su vida en estos tres únicos amores: trabajo, familia y religión"*. Afegia que les seues benèfiques accions serien difícils de substituir tant en Fontilles com a Bocairent. Cal assenyalar que quan algun dels residents moria, la revista també els dedicava un espai per a recordar les seues vides, especialment des de la seua arribada al sanatori.

Al desembre una nova carta enviada des del convent de les Agustines de Bocairent apareix a l'apartat de *"Cartas Edificantes"*. La carta, datada el 27 d'octubre, segueix la mateixa línia que la publicada al juliol de 1916, amb paraules d'ànim i de lloances cap als malalts del sanatori. Enviaven a més un regal, que no s'especificava en la carta, però que coneixem perquè sí que apareixia en la crònica de la caritat: una caixa de pastissos de massapà. En eixe mateix apartat apareix la donació de 10 mantes realitzada per Esteban Castelló. Per la seua part J. José Ibáñez continuava donant mantes i bufandes per a la tómbola.

Aquell 1917, en concret el 24 de setembre, se signava la R.O. per la qual el Ministeri de la Governació destinava 100.000 pessetes a la lluita contra la lepra. Era la primera vegada que a Espanya els pressupostos de l'Estat recollien una partida amb aquesta finalitat. Estaven destinades a les leproseries de Fontilles (amb caràcter particular) i a les de Granada, Santiago i Las Palmas, qualificades de *"regionals"*. No s'especificava la quantitat que rebria cadascuna d'elles.

L'ajuda estatal havia començat a arribar en uns anys en què l'economia de Fontilles remuntava les dificultats.

tats dels primers temps. És el que indiquen els informes econòmics recollits en les actes de la Junta de Govern i els comptes que acostumava a publicar la revista "Fontilles", en la qual van arribar fins i tot a donar-se dades mensuals com a gest de transparència per als seus lectors. D'aquesta manera, tots els exercicis econòmics entre els anys 1917 i 1923 van acabar amb saldos positius, i alguns amb beneficis veritablement importants. Si en la millora econòmica del sanatori corresponia als pares Ferrís i Vilariño la decisiva funció de canalitzar herències i grans donatius, cal reconèixer així mateix a la revista "Fontilles" un paper fonamental en la recollida de centenars de xicotetes ajudes amb la seua insistent labor de propaganda.

Reprement la presència de Bocairent a la revista, 1918 començava amb la donació realitzada per Carmen Belda, consistent en *"una pieza de tela para sábanas, media para almohadas, 2 camisas de hombre, 50 cajetillas de tabaco y un paquete de papel de fumar para que los enfermitos rueguen por dicha señora, como lo harán muy gustosos y agradecidos"*. Al febrer un fabricant de Bocairent, sense especificar, entrega 15 ptes. de tabac, i una persona anònima 100 quilos de farina *"pidiendo una comunión de los leprosos, que ofrecerán gustosos por sus intenciones"*.

La família del senador Vicent Calabuig i Carra, que havia faltat al 1916, va ser la protagonista a l'apartat dels difunts. Al juliol apareixia la notícia de la defunció de la seua dona, *"la noble y distinguida dama"* Elena Trénor. En l'escrit s'assenyalava que totes dues famílies, Calabuig i Trénor, *"eran insignes protectores del Sanatorio"*. Al novembre es recollia la defunció de Bartolomé, fill de Vicente i Elena, home de *"brillante posición y noble prosapia"*, que s'havia retirat a Bocairent portant una vida modesta i cristiana *"gozando de los placeres legítimos de la familia"*. A finals d'any, en el llistat de donants en metàl·lic per a la tómbola apareixen "Cabanés Hermanos" (25 ptes.) i Francisco Vañó (5 ptes.), i en donants en objectes, "Hijos de Eduardo Juan". Els tres repetirien a l'any següent, sumant-se J. José Ibáñez als donants en objectes. Eixe 1919 apareix també com a donant Gabriel Aynat (25 ptes.), i continua fent les seues donacions el rector José Molina (5 ptes.), apareixent per primera vegada el també rector Hilario Doménech amb la mateixa donació.

La dècada de 1920

Les aparicions de Bocairent a "Fontilles" durant aquests anys repeteixen la tònica de la dècada anterior. Continua el degoteig de donacions, tant en metàl·lic com en espècies (encara que augmenta a poc a poc la quantitat donada, tant monetària com en objectes), i segueix la revista reflectint les morts d'alguns dels donants. Al mateix temps que nous noms apareixen realitzant les seues aportacions en funció de les seues possibilitats.

Vegem l'exemple de Juan José Ibáñez. Col·labora assíduament en la tómbola que es feia a favor del

sanatori, i a més no deixa d'enviar també diners en metàl·lic: 160 ptes. en 1921, 250 al 1923, 1924 i 1925, 50 en 1928. I continua enviant mantes per a cobrir les necessitats de Fontilles: 40 en 1922, 50 en 1925, 30 mantes i 10 bufandes en 1926 i 24 mantes en 1928. Al gener de 1926 la revista "Fontilles" publicava una carta enviada per Ibáñez el 28 de novembre de 1925, en la qual detalla l'arribada de les 50 mantes que havia enviat al sanatori: *"Tengo el gusto de adjuntarle talón del f.c. (ferrocarril), gran velocidad, porte pagado, de dos farditos que le envío, conteniendo 50 mantas grandes; 24 más gruesas y 26 más delgadas, todo en memoria del P.Ferris, y no olvidando nunca ese rincón del cielo"*. Aquest enviament de mantes va ser molt celebrat per la revista, que havia fet una crida prèvia sol·licitant-les, crida a la qual van respondre immediatament tant J. J. Ibáñez com un anònim alcoià, que va enviar cent mantes.

També és important destacar la defunció que es reflecteix en la carta, la del pare Ferris, fundador i ànima del sanatori. Com podran imaginar el seu traspass va suposar un impacte per a Fontilles, i durant moltes edicions de la revista es va fer un ampli repàs a la seua vida i es van lloar les seues virtuts. Ferris va faltar el 18 d'octubre del 1924 al centre jesuític de Gandia, situat al Palau Ducal. Les restes mortals del pare Ferris descansen a Fontilles enmig dels seus estimats leprosos, com havia desitjat, encara que en un principi no va ser soterrat allà: *"Ahora los enfermos quieren hacerle ellos mismos un buen panteón de piedra en el cementerio, y después que lo tengan hecho, que les traigan a su padre que le quieren tener cerca"*. A més va sorgir també el projecte de fer-li al pare Ferris una estàtua al sanatori, que seria sufragada per subscripció popular. Immediatament va començar a reflectir-se a les revistes les donacions fetes en aquest sentit. La revista de novembre de 1924 és un número dedicat especialment al pare Ferris, i a més es fa un repàs a les instal·lacions de Fontilles, una manera de reconèixer la gran labor de Ferris amb els leprosos. Aquell 1924 la revista havia canviat de portada i augmentava a poc a poc el nombre d'anunciants, que havien aparegut per primera vegada al juliol de 1912.

Cal assenyalar que amb l'arribada al poder de Primo de Rivera al setembre de 1923, la qual cosa va suposar un canvi de règim a Espanya, els directius del sanatori van tractar d'aprofitar la implantació del nou règim polític dictatorial per a aconseguir algunes de les qüestions que anteriorment no havien sigut possibles en el règim constitucional de partits. El canvi en les relacions va ser tan notable que pot afirmar-se que els anys 1923-1929 significaren per a Fontilles un punt àlgid en la trajectòria ascendent que experimentava des de la seua fundació. Van ser anys en què les dificultats econòmiques van deixar de ser un problema angoixant gràcies al suport del règim primorriverista; es van mantindre àgils contactes amb les noves autoritats militars, i en particular amb els màxims responsables sanitaris. I en un moment d'avanços clínics sobre la lepra, va començar a ser realitat el caràcter de sanatori que tant

havia importat als seus fundadors, amb un nombre destacable de malalts donats d'alta provisional. Al 1927 al sanatori de Fontilles se li va conferir el títol de "Instituto-Escuela Nacional de Leprología". A més es van fer noves edificacions en la perspectiva d'acollir a un nombre creixent de malalts, que no van deixar d'augmentar. Certament, unit i derivat de l'anterior, Fontilles va estrènyer en aquest període els seus vincles amb l'Estat com no ho havia fet en el passat (ni es repetiria en el futur), encara que tal lligadura va implicar renunciar al dret a seleccionar malalts i acomiadar als qui no s'adaptaven a l'esperit de Fontilles, un vell conflicte sostingut des de la seua fundació amb les anteriors autoritats.

Pel que fa de nou als bocairentins, entre aquells assidus a col·laborar destacarem als germans Cabanes, que tots els anys participaven en la tómbola i a més feien lliurament de 25 pessetes. També és habitual la col·laboració en la tómbola de "Hijos de Eduardo Juan" i de Luis Vañó Pascual, mentre que Francisco Vañó col·labora en metàl·lic amb 5 o 10 pessetes.

En l'apartat de la caritat, trobem alguns donants habituals, com Carmen Belda, mentre que n'apareixen de nous. Per exemple, els obrers catequistes al 1920 (5 ptes.) o el "*director y varios jóvenes del Patronato de Bocairiente*" al 1921 (22,5 ptes.). Al novembre de 1924 la família Belda donava 250 pessetes en sufragi de l'ànima del jove Martín Belda. Pel que fa a les donacions en espècies, a més de les ja anomenades de J. J. Ibáñez, Esteban Castelló entrega 6 mantes al 1920, i també dona teixits al 1927 i 1928; al 1922 un anònim donava 12 mantes i Francisco Bueno 8 caixetes de tabac. Més curioses són les donacions que van fer les Agustines enviant 25 pessetes al 1922 "*para un postre*", o la de Martín Belda Belda a finals de 1927, quan va donar 2 pollastres i 4 gallines.

D'altra banda trobem diverses cartes arribades des de Bocairent amb un denominador comú: són cartes que inicien (i continuen) el contacte amb els malalts del sanatori. Tres són els protagonistes d'aquests enviaments. En primer lloc el rector Joaquín Castelló Bodí, que al desembre de 1924 inicia aquest contacte enviant 25 pessetes d'ajuda i les 2,50 pessetes que era el cost que tenia aleshores la subscripció. En 1926 i 1928 apareixen noves cartes de Castelló.

Les altres dues persones que envien cartes i inicien una prolongada trobada epistolar són dues do-

nes, dues xiquetes més aviat. La primera d'elles és Consuelo Soler Espí, que envia 10 pessetes (d'ajuda i de subscripció), i parla en nom dels seus pares i germans en manifestar-los un profund afecte a "*mis queridos enfermitos*". L'altra és Vicentica Vañó, que és qui escriu i signa les cartes, però envia en 1927 la seua almoïna i subscripció a més de les de Rosario i María Tudela, Carmen Cabanes i Manuel Cuello Sempere (23 pessetes en total), i les de María Tudela, Francisca Vañó, Rosa Silvestre i Carmen Cabanes en 1928 (20 ptes). En la carta de 1928 afegim una postdata: "*Os pido recordéis en vuestras oraciones al alma de mi prima Vicentica Vañó Beneito, que falleció en Buenos Aires el 1 de Abril, a los 19 años de edad. Descanse en paz*".

Pel que fa al capítol de difunts, són diversos els morts a Bocairent que vénen reflectits en "Fontilles". En 1921 són tres els morts. En la revista de març apareix el fill de Juan José Ibáñez, el seminarista Francisco. A l'octubre apareix recollida la mort de mossèn Hilario Doménech, "*el sacerdote ejemplar y más popular del mundo, alegre, cariñoso y siempre jovial*" en paraules de la revista. Al mes següent s'informa de la mort de Julián Mora Castelló. En maig de 1922 la finada és una dona, Josefa Calabuig i Carra, que durant molts anys va figurar en la llista de patrons del sanatori. D'ella ens diu que era una institució, difícilment reemplaçable, i que sobretot sentirien la seua partida les Filles de María, de les quals era presidenta vitalícia.

Al gener de 1923 se'ns informa del traspàs d'una altra donant habitual, Carmen Belda, vídua de Miró, de la qual ens diu que "*Entre otras limosnas suyas guardamos una máquina para secar la ropa en días de temporal, de algún valor*". Al mes de març la finada és Dolores Cabanes Ibáñez, que juntament amb Josefa Calabuig eren "*alma y vida de todas las obras de piedad de Bocairiente consagrando a su fomento y prosperidad continuos servicios personales y frecuentes limosnas*". Fins al 1928 no trobem altra persona en la secció dels difunts. A l'abril es notifica la defunció d'Ana María Juan Verdú, vídua de Belda. D'ella es destacava que "*Las enfermedades con las que la probó el Señor, acrisolaron más y más sus virtudes*", i enviaven el seu condol a la família, especialment als seus fills José i Amparo, també benefactors de Fontilles.

Jairo Vañó Reig

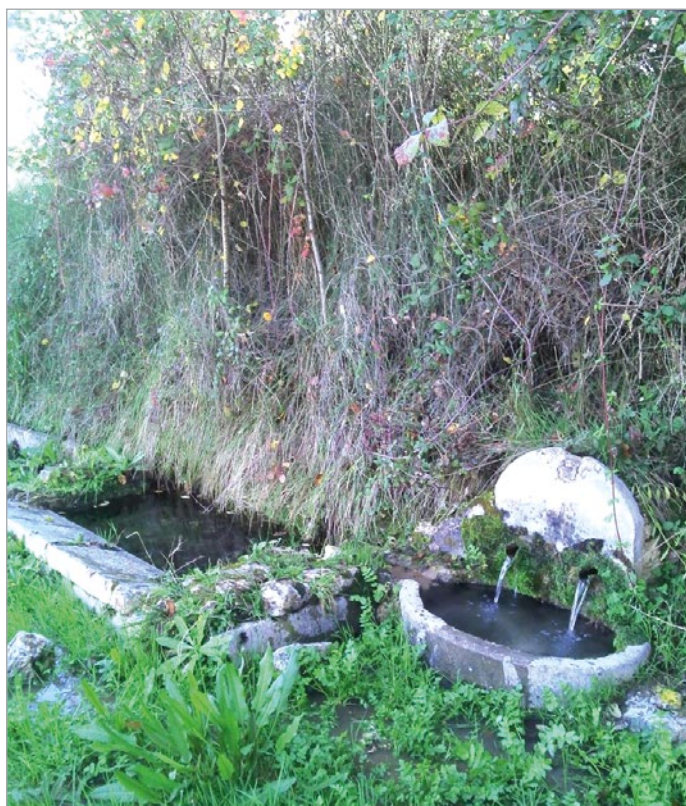
BIBLIOGRAFIA

- Biblioteca Virtual de Prensa Histórica: www.prensahistorica.mcu.es
- COMES IGLESIA, Vicent Emmanuel (dir.), *Cuidados y consuelos: cien años de Fontilles (1909-2009)*, Conselleria de Cultura i Esport : Asociación Fontilles, 2009 (Paterna).
- Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España: www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/
- Hispana. Directorio y recolector de recursos digitales: www.hispana.mcu.es
- Revista Española de Salud Pública: <https://www.scielosp.org/article/>
- SÁNCHEZ GARCÍA, Rosa, Algunes idees sobre l'origen del sanatori de Fontilles, en *Aguaites*, Revista d'Investigació i Assaig, núm. 1, 1988.

Masarra, una referència, un enigma de mil i un anys

En Bocairent diuen **و** wua! (1) I no sols en Bocairent. Potser un viatger que s'acostara al poble des de les vallades alacantines, ja superades les alqueries d'Alfafara, també s'exclamaria amb la mateixa interjecció, al davant d'una casa, sola a la muntanya, una casa amb un nom, que, des dels darrers anys del califat, era tan sagrat com perseguit: Masarra de la muntanya, Masarra El Yabali, nom que referenciava la secta dels masarrís, anacoretes, per a alguns, motiu de reverència; per als més, destorb que deslluïa les sunnes de l'Alcorà.

I al temps que el viatger s'apropava, imaginem que algun dels habitants de la casa es lliurava a pensar sobre l'adscripció religiosa d'aquell estrany, que amb un sooo! vibrant frenava mules i cavalls. No endevinava les seues creences, però sí el seu ofici de traginer, el seu ofici i poca cosa més. En no sentir la seua parla no el podia reconèixer com a àrab, com a bereber o com a muladí o mossàrab; només un detall en el vestit **فستان** l'informava: més enllà de les babutxes, dels saragüells i del marsellet, i és que no es cobria amb cap turbant. Si això ho haguera fet hauria mostrat el seu origen àrab o bereber, mentre que en viatjar en el cap al ras es definia com muladí o mossàrab. De tota manera, tant el contemplador de la masia, com nosaltres mil anys després, no sabem fins a quin punt, esta decisió el feia participar en les controvèrsies religioses del segle XI, en la vida social del Xarq al-Àndalus, del Llevant, que més tard abastaria les taifes de València i Dénia; del Llevant, que a la llum de les darreres investigacions se'ns presenta a la vegada com un lloc idíl·lic. I és que els valencians per la nostra determinació geogràfica, sempre en la història hem aconseguit una significació tangencial: ací acaben les guerres, i les atencions dels literats i dels polítics del Centre, tant siguen les que ens oferiren des del Madrid barroc com des de la Córdoba califal, com la dels arabistes actuals. Maria Jesús Viguera li dedica una mirada de gaidó al Xarq al-Àndalus, al model rural llevantí, ja estudiat per Guichard, que es vertebrava al voltant dels castells, on els pobladors

Font i mas de Massarra

de cada alqueria constituïen grups bastant homogenis, com cosins, que segons citen dictàmens jurídics, compartien les terres. Esta homogeneïtat, segons Viguera, s'expressa en el nom de pobles com Benijama o Beniardeix. Però prompte avisa que esta visió bastant idíl·lica podia ser prou irreal, "una propuesta històrica en la que los musulmanes valencianos, que vivían en las alquerias eran socialment libres y dueños de las tierras que trabajaban". I com tan rellevant particularisme costa d'atorgar, acaba igualant el Xarq al-Àndalus amb tots els altres llocs de l'Espanya musulmana. Mentre considera que la proposta segueix sent estimulante pels historiadors valencians.

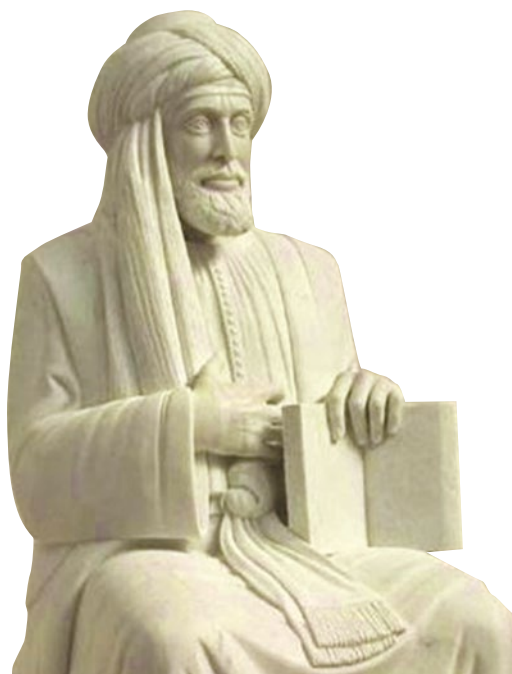
Però hem de contemplar altra vegada el carro del traginer التاجر, que ja s'acosta al mas de Masarra i escoltar el seu Wuia de sorpresa en vore el nom de l'alqueria, rascat sobre una fusta plana, nugada a la branca d'una vella olivera. Imaginem-nos vivint en el mil vint-i-un, que es correspon amb el 412 de l'Hègira, per a escabussar-nos en els conflictes d'aquell segle turbulent. Després ja analitzarem les peculiaritats del Xarq al-Àndalus, les fases que fonamentaren la seua entitat, al temps que ens aproparem a la doctrina masarrí i al seu assentament per la nostra terra.

Fou el mestre Ribera, arabista de Carcaixent, i el seu deixeble Asín Palacios, els que obriren noves perspectives sobre el nacionalisme masarrí front els invasors omeies, perspectives que ens han arribat paleses per les vives polèmiques que el estudiosos citats mantingueren amb Dozy i Bosch i Boïgues. Polèmiques que es degueren a la publicació al mil nou-cents

catorze de *La historia de los jueces de Córdoba*, d'Al Joxani. Publicació propiciada pel Centro de Estudios Históricos. El llibre havia estat traduït i prologat pel mateix Ribera. Llibre que en un principi no s'esperava amb gran interès, perquè la vida acadèmica i universitària seguia observant una gran indiferència per l'Espanya musulmana. Però esclatà la polèmica.

Al Joxani havia pretès descriure, des d'un moderat costumisme, la societat de L'Àndalus, i ho va fer de la manera que pensava més encertada: fent-se ressò de les sentències dels jutges, i així mateix sobre els avatars dels mateixos jutges. En resum, com ens diu Ribera, Al Joxani havia compostat un preciós mosaic, format per multituds de breus narracions, agrupades únicament per la persona del cadí القاضي, és a dir, posant baix l'epígraf de cada jutge les diverses notícies, de procedència variada que a ell es refereixen. I tot això ho va escriure durant el califat d'Al-hakam II (961-976), hereu del gran Abd al Rahman III (912-961). L'asceta Ibn Masarra va morir al 931, però ni un califa ni l'altre van pertorbar la propagació de la doctrina del teòleg. Mandataris tolerants i amb una visió d'ample espectre, ni a nivell familiar marcaven diferències ètniques o culturals. Abd Al Rahman III, d'ulls blaus i pèl ros, era fill d'una esclava concubina,

Estàtua Ibn Massarra. Font: web *Filosofia para la vida*

Muzna, sembla ser d'origen basc; i Al Hakam havia elegit per a mare del príncep hereu a Subh, també basca, de la qui per tota Córdoba se celebrava la seua insòlita bellesa, però, a més, este califa no abastava la seua tolerància només amb les relacions humanes, l'estenia amb gojosa promiscuitat cap a tot tipus de literatura i de creences. Famosa era la seua biblioteca, per ell mateix conformada, i encara ho és, malgrat que hui es qüestiona que assolira la xifra de 400.000 volums. Del que no es dubta és de la seua bonhomia, provada inclús en el fet que autoritzara el llibre d'Al Joxani, en el qual en algunes narracions no es dissimulen grans defectes de monarques, avantpassats seus. I és que amb feliç imatge de Martínez Gros: "la soberania Omeya se inmovilizó en el centro del espacio y del tiempo que ella havia creado por las armas y la escritura, a imagen de la tierra inmóvil, en el centro del universo medieval".

Però esta il·lusió de perennitat, era això, una il·lusió, sota la qual es confrontaven l'ortodòxia dels malikis i la doctrina de Masarra. Això al segle X, i al XX, segueix en forma de disputes entre arabistes de diversos països d'Europa. I gràcies a les mateixes hem pogut conèixer un dels atributs de la secta masarrí: la del nacionalisme de gran part de la població muladí contra els invasors omeies; a més, hem pogut sospesar possibles prejudicis en els escrits d'alguns historiadors.

La disputa començà quan Dozy va publicar les seues *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant la Moyen age*, on, segons Ribera, presenta, com una falta d'anàlisi crítica per part dels teòlegs musulmans espanyols d'aquell temps, el fet d'acceptar com a verídiques les falsedats que havien escrit els savis d'Orient, majoritàriament egipcis, falsedats que després compilaria Al Joxani, al que considerava un musulmà espanyol. Deutor de les afirmacions de Dozy, Pons i Boïgues va extremar-se més amb invectives contra de crònica d'Al Joxani que manquen

de fonament i justificació. D'una lectura atenta de la crònica no es desprèn cap prejudici teològic, ni cap fanatisme polític, i entre les narracions populars que reuneix apareixen defectes de diversos monarques. I això fou possible per l'esperit de tolerància en què es vivia en els anys de la joventut d'Al Hakam, esperit de tolerància del que no volien saber ni Dozy ni Pons i Boïgues, esperit que donava via a la crítica contra els omeies, exposada de manera simbòlica per un muladí, i no pels savis d'Orient, per Ahmed Ben Farech, el primer compilador de les històries, que pertanyia a la secta masarrí.

No podem ponderar les causes de la intenció despectiva cap els teòlegs musulmans espanyols, el que sí ens sorprèn és la falta d'una més àmplia investigació sobre l'autèntica autoria del llibre i una més acurada hermenèutica, perquè el que expressava l'elecció de les històries, prèvia, i la manera d'exposar-les, guardava el simbolisme que caracteritza l'ensenyança i la doctrina masarrí. Com ens avisa Ribera ens hem de fixar en el nom d'algun jutge per a entendre la ideologia del compilador de les històries, Ahmed Ben Farech Ben Mostel, que segons l'historiador Al Faradī, era un masarrí, és a dir, un nacionalista hispà, un místic heterodox del partit anti àrab, que amagava la seua doctrina amb el vel dels símbols. Així mateix ens desvetlla que el primer jutge de Córdoba, segons la crònica, fou Mahdī Ben Moslim, nom i cognoms que traduïts al valencià signifiquen: un messiès, fill d'un convers i d'un renegat, un convers procedent de bona família, home savi, que amb paraules de Farah Ben Montel, redactà les primeres constitucions, per les quals s'hagueren de regir els posteriors jutges de Córdoba, paraules potser farcides de certa gosadia, però també pròpies de qui desplega la seua percepció de la política i de la religió, i en les que afirmava que el messiès o restaurador de la llei islàmica, podia ser o no ser de raça àrab, puix que a la saviesa d'un hispà es devien les pautes que regirien el comportament dels jutges. Per a Ribera això casa amb els ideals nacionalistes masarrís i també pel que toca a l'ús que a les darreries del segle X, en el temps d'Al Hakam II, es feia de la llengua romanç. Un fet que així mateix ens retorna a la inclement polèmica sobre la parla dels valencians. Els valencians som fills de la polèmica, però així mateix, som fills de l'encontre entre dues cultures, que a la vegada hem d'acceptar, allunyant-nos de l'acritud dels enfrontaments interessats.

Però tornem al traginer que s'apropa a la masia de Masarra, des d'on un dels seus habitants altra vegada exclama un wua! de sorpresa, al vore com de plens d'armelles van els carros. Potser vinga de Dénia o Beniardeix, pensa davall el turbant, sotmès encara a la letargia de les llums de l'alba, i vol endevinar les seues futures rutes. De segur que per aprofitar el viatge, en Bocairent omplirà el carro de teles blanques de lli i se les endurà cap a Xàtiva o cap a València. S'ho pregunta i no s'ho pot respondre, com tampoc es pot respondre si és un muladí o un mossàrab. I és que nosaltres mil anys després tampoc sabem si al Xarq al-Àndalus, a banda de les minories àrabs,

berebers i sacaliba (majoritàriament esclaus vinguts d'Aragó i Catalunya), abundaven més els muladís (cristians conversos a l'islam) o els mossàrabs (cristians que mantenien la pròpia religió i els costums anteriors a la invasió musulmana del 711). Tres segles havien passat, tres segles que amb paraules d'Abadal cal refer sobre tènues bases, a colps d'intuïció, on el resultat pot ser molt congruent, però no deixa de set hipotètic. I és que la congruència teòrica no sempre reflecteix els moviments socials, i més si estos succeïren mil anys abans.

Mikel d'Epalza gosa amb la següent teoria explicar quina n'era la composició dels grups ètnics i culturals en el Xarq al-Àndalus, al mil vint-i un. I ho fa també acceptant la fragilitat de les hipòtesis, que s'han elaborat des de pressuposicions diverses per a conèixer el procés de conversió a l'islam de la població hispànica des del segle VIII fins al segle XI i des de la congruència deriva la conseqüència que la majoria de la població peninsular es va islamitzar. Com a premissa, ben informat de la sociologia dels àrabs, afirma que tots aquells que o foren pagans o no monoteïstes, cristians o jueus, pertanyerien a l'ambigua categoria dels mags o magus, amb pocs crèdits per a coexistir amb la nova societat. Per tant haurien de convertir-se a qualsevol de les religions monoteïstes i així assumir un estat legal, que ja no seria el dels esclaus. I com a resultat d'esta imposició podríem deduir la desaparició del paganisme, en favor de l'islam i del cristianisme. O siga que paradoxalment la iniciativa dels àrabs, pel seu més o menys practicat respecte cap a la gent del llibre, *kitab alnaas* (2) *كتاب الناس*, hauria augmentat la nova filiació al cristianisme, una filiació potser de vegades aparent, tan aparent com cobrir-se amb un turbant per a confondre, quan s'era un muladí descregut, o senzillament portant el cap al ras mostrant-se com a mossàrab desafiant. Tot això darrer intentava endevinar el contemplador des de l'alféizar de la masia. I nosaltres mil anys després tampoc podem saber a què responia l'absència del turbant.

De tota manera, deduïm per documents fefaents que un grup nombrós d'hispans es rebel·là en nom del cristianisme i fou capitanejat pel rebel Omar Ibn Hafsun, cabdill que primer va abjurar de la religió islàmica per a mantenir una llarga guerra contra el centralisme omeia, tant ell com els seus fills, fins a ser derrotats per Abd Al Rahman III, derrota que marcaria la sociologia del Xarq al-Àndalus. I també deduïm, gràcies als estudis de Ribera, de la rellevància de molts prohoms llatins en el conjunt del califat, entre ells els de molts jutges.

I abans de seguir amb l'argumentari, volguera fer esment a més troballes d'este gran arabista, de tan extensa influència en el present, com de tan minvada celebració en gran part de la seua vida. I per a esta segona incomprensió no trobem res explicable, si no n'és l'encastellament cultural en un nordisme petrificat, en un boirós prejudici contra l'islam. Ribera, al mil nou-cents dotze, en el seu discurs d'ingrés a la Real Acadèmia Española, al tractar peculiaritats del

Cancionero de Aben Cuzmán, desvetllà que la lírica medieval europea era deutora de la poesia aràbigotandalusa, i, a més, que en esta darrera apareixien paraules d'un romanç més o menys tolerat. Però els estudiosos de la història de la llengua no atengueren esta tesi tan revolucionària, fins que Menéndez Pidal en una conferència sobre poesia àrab i poesia europea, la incorpora en l'estudi d'una gran part de la poesia romànica, la que incloïa el zejel, la muwasaja, i evidentment la de seu complement, la jarcha, amb paraules, absolutament intel·ligibles pels valencians de mil anys després. Les paraules sí que les entenem.

Però hem hagut d'esperar cent anys per a que els historiadors de les mentalitats, sobre tot francesos, acceptaren que el concepte de l'amor dels trobadors i la mateixa cançó venien fonamentats en la lírica hispano-musulmana. En canvi el que és una realitat lingüística, que de cap manera es pot obviar, és la presència de vocables, que procedents del llatí vulgar, de la parla del carrer, mitjançant els caràcters àrabs, varen passar al paper i al pergami, o siga, a l'escriptura anomenada aljamiat, fet que a l'inrevés no ha succeït, perquè en Bocairent diem Wua, ho repetim sense conèixer els seus grafemes originals, encara que expressen la mateixa sensació de sorpresa que expressaria un marroquí coetani o un iraquià.

I si en pronunciar la paraula masarra no comprenem el seu significat, al temps sabem que el nom del mas és un epònim, derivat del teòleg, del místic, Ibn Masarra. I és que mil anys després no hauríem d'oblidar la convivència del romanç amb les llengües semítiques. No hauríem d'oblidar-ho, ni instal·lar-nos en posicions dogmàtiques, on va caure l'holandès Dozy quan afirmava, segons Ribera, a partir de cròniques generals i d'assajos d'historiadors, que ben prompte s'havia estès l'ús de l'àrab. Afirmació que Simonet, docte estudiós dels mossàrabs va contradir. I el mateix Ribera, en el pròleg de la traducció de *La historia de los jueces*, escrita tres segles després de la conquesta musulmana, a partir de la compilació de Farech, desplega esta consideració: encara hi havia un savi espanyol que presumia de parlar en romanç. Per altra part en el mateix llibre, el compilador Al Joxani fa intervenir uns patges, que traslladen ordres de ministres i de jutges, i que s'anomenen Vicent i Yanair (Giner), mentre que mil anys després a Bocairent completem la significació d'un dia, com dia de l'eixabegò, barrejant amb naturalitat l'àrab i el romanç valencià.

També contrariant a Dozy, en una de les històries copiades per Al Joxani se'ns relata que per a jutge en una ocasió es va elegir a un home bo, completament llatinat.

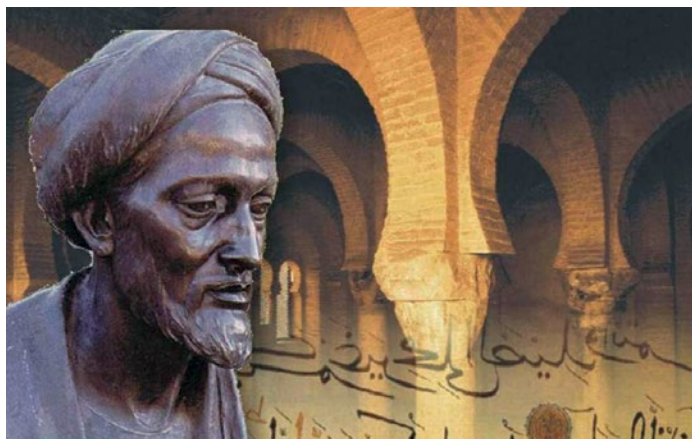
Però tornem a l'any mil vint-i-un, bé, no tornem perquè d'allí no ens hem mogut. Tornem millor a imaginar l'encontre entre el traginer i el misteriós habitant de la masia, de Masarra. A mesura que el traginer més s'acosta, a mesura que la casa més se li imposa, per més que ho intenta, no pot bandejar una inquietud: com és que l'habitant que hi viu manté el

nom prohibit? No és home donat a cercar solucions pels dilemes dels altres, pels dilemes que divideixen amb fúria, que s'instal·len en bàndols, enfrontats primer amb paraules, després amb punyals i simitarres. No vol exercir de moro ni de cristià, ni de muladí, ni de mossàrab. Ell és un traginer humil, sofert, a qui ni les calors de l'estiu ni les nevades de l'hivern el treuen del camí. Com a mínim s'aturà mig dia quan tropes d'un bàndol o del seu enfrontat ocuparen assegadors *شركة تأمين* o, bancals, de cara a la batalla. Aixina va succeir tres anys abans, quan va haver d'apartar-se a correntelles, amagar-se en una balma des d'on, desficiós, va contemplar l'exèrcit que l'il·lusionat Abd Al Rahman, autoanomenat IV, un omeia que volia refer el califat, havia compost en la veïna Xàtiva, un exèrcit que per a ell restauraria el poder, el tro de Córdoba. Res d'això va succeir, perquè fou derrotat i mort en Almeria. Les il·lusions esdevenien cendra, una pira gris. Il·lusions i cendra que al pobre traginer no atansaren, prou en tenia en no haver rodolat per cap pendent, ferit o mort. Per això s'ha fet a mirar poc i a no escoltar si no és per necessitat del seu tràfec, del seu ofici. Obri més els ulls, i mentre crida aixal, aixal, subjecta i estira contra terra les regnes del primer matxo. Alça el cap i se sent apel·lat per la presència d'un jove.

- Benvingut a la vallada.
 - Molt honorat.
 - Del vostre quefer conec la via. Aneu fins a *حتى* el castell de Bocairent, i després pels assegaors més fermes, suposo es dirigireu a Xàtiva.
 - Aixina és.
 - Volguera a la tornada donar-vos un escrit per a que li l'entregueu a Ibn Hazm, en Xàtiva.
 - Sereu complagut amb el que em demaneu, sempre que la voluntat d'Al·là no ens haja previst per altres camins desconeguts.
- El traginer se sentia lleuger aquell matí, solt de llengua, inexplicablement confiat, tant, que superant tota prudència, preguntà: com és que en desplega des fustes haveu posat el nom de Masarra, quan és nom d'obligat silenci des del temps d'Almansor?
- Perquè la casa prompte quedarà deserta, i mentre la pluja, el vent o la malvolença de les gents no ho impedeixquen serà l'únic record del fàlsafa venerat.

I és que al mil vint-i-un el Xarq al-Àndalus s'havia dividit en dos regnes taifes: el de València, del que n'era senyor Abd Al Aziz i el de Dénia, governat per Muyaíhid, fill d'una cristiana practicant, devot musulmà, erudit i bon governant, que proporcionà pau i prosperitat per al seu regne, en què s'incloïa Bocairent, i convocava en la seua cort els savis més prestigisats, al temps que amb un exèrcit de mil genets i cent-vint vaixells conquerí part de l'illa de Sardenya, interferint en la política del Sant Pare i del primer Barba-rossa de Sicília. I imaginem que el traginer havia sigut un dels seus soldats, abans de l'assassinat d'Abd Al Rahman IV, abans de vore-lo des de la balma dirigir-se a Córdoba i emocionat desitjar-li la victòria, perquè al Xarq al-Àndalus, de manera diferent aleshores es preferia la restauració dels omeies front al desfici que havia resultat de la dictadura d'Al-

mansor. I es preferia per la seua geografia tant com per la diversitat de la població, a més que el record dels darrers omeies, Abd Al Rahmam i Al Hakam, anteriors als emirs, la família del dictador, era estimat, i potser mitificat per les gents, que a les primeres dècades del segle XI, s'esgarriaven per tanta guerra i tantes revolucions, revolucions conservadores inspirades en l'ortodoxia Maliki, de la que l'astut Almanzor feu bandera.

Ibn Hazm. Origen: web 'El mirador impaciente'.

València i Dénia, ubicades en un extrem del califat, no volien devenir ressò dels conflictes iniciats a la capital, a Córdoba, n'eren un obstacle per al manteniment de la seua prosperitat econòmica, i així mateix, un trasbals per a la convivència entre les creences de la seua població, perquè des de tres segles abans, les bones relacions entre musulmans i cristians havien propiciat que pel carrer se sentirà la parla romanç i que la secta de Masarra no fora perseguida. I és que de manera continuada, amb diferents protagonistes, Al Xarq al-Àndalus havia mantingut una dialèctica amb la poderosa Córdoba, encontres ideològics i també bèl·lics. I a partir d'estos encontres va anar definint-se la frontera mental entre el Xarq i la resta de L'Àndalus.

La base d'esta diferenciació ja la trobem al principi de l'ocupació musulmana, quan el visigot Teodomir pacta la pau amb Abd Al Aziz, a canvi d'assumir l'administració dels impostos, que obligaven als lliberts i als esclaus. Mentre, l'aristocràcia seguia detenant les seues possessions, una aristocràcia que per no vore's perjudicada i mantenir el privilegi prompte va establir relacions matrimonials amb els conqueridors àrabs, i d'esta manera va seguir recollint els impostos dels muladí, que habitaven les terres de secà, amb el conreu del blat, de la civada, dels derivats de la vinya i de la mel, treballs dels muladí, que pensem serien els propis del mas. Però no sabem fins a quin punt, tant esta aristocràcia com el seus vassalls muladí o mossàrabs guardaren fidelitat als pactes de Teodomir, perquè tots tres, amb més o menys empeny ajudaren a Abd Al Rahman Ibn Habib Al Fihri, un abbassí, que desembocà a les platges de Llevant per a lluitar contra els omeies. No ho sabem, encara que per a Córdoba el fet mostrà cert relleu, perquè l'aristocràcia hispana va perdre els drets derivats del pacte.

I això ens fa observar dos intents de definició del Llevant respecte del centralisme de l'islam peninsular. Primer el pacte de Teodomir, i després l'acceptació de l'abbassí (un familiar del califa de Bagdad), que encara persistia en la lluita contra els omeies. Encara que entenem que a l'Al Xarq no feren seues les lluites entre les dues dinasties vingudes de l'Orient. Sembla ser que s'avenien a una o altra en la mesura que l'una o l'altra combregaren amb els seus pressupòsits ideològics o religiosos. Una prova del que diem fou el seguiment que a principi del segle IX li oferiren a Abd Ala el Balansí (el valencià), en este cas príncep omeia, fill d'Abd Al Rahman I, que desposseït dels seus drets dinàstics, s'enfrontà al seu germà Hixam i fugí a Àfrica, fins que sabedor de la mort de l'emir, tornà amb la voluntat de devenir senyor d'Al Xarq. Per aconseguir-ho demanà ajuda a Carlemany, però l'emperador li la negà, i en sentir-se perdut implorà perdó al seu nebot Al Hakam I, que li'l concedí amb la condició que ja mai més podria eixir del senyoriu, perquè l'anomenava virrei de les terres que abastaven des de l'Ebre fins la frontera superior de Múrcia. Ho acceptà i s'iniciaren anys de pau i de prosperitat. Pau i prosperitat que minvaren cap el final del segle IX, puix que una vegada més, València i Dénia prenién un paper complicat en la rebel·lió d'Ibn Hafsun.

Ibn Hafsun era un nacionalista hispà, que havia abjurat de la religió islàmica per abraçar de nou el cristianisme. Durant molts anys va dirigir una rebel·lió contra els emirs Mohamad i Abd Ala-avi del califa Abd Al Rahman III, amb l'ajuda dels muladí i amb la complicitat de les grans famílies hispanes del Llevant, perquè les grans famílies no n'eren partidàries dels omeies, amb l'excepció d'Abd Allah El Balansí, per la raó de que sent un príncep omeia, estava enemistat i desterrat per la família reial. Al final la rebel·lió fou sufocada, al nou-cents vint-i-nou per Abd Al Rahman III, que no pogué cap represàlia, més bé inicià un altre període de pau i de prosperitat, una pau i una prosperitat que s'estengué cap al període del seu hereu Al Hakam II, qui a més fou defensor de l'especulació intel·lectual: poetes com Ibn Hazm i l'inspirat Al Jusaim acudiren a la cort; Al Joxani, en el llibre ja citat, documentava sobre els costums de les gents, i reputats teòlegs analitzaven les sunnes del llibre sagrat. Perquè en aquells anys il·lustrats i lliures es podia discutir sobre com interpretar l'Alcorà, font per al dret civil, sempre tan meticulós, pel qual s'ordenava la vida dels súbdits. I com era tan lliure la interpretació, es reafirmaren en els seus postulats distintes escoles jurídiques, que a l'islam són així mateix teològiques. Mentre els malikís s'entregaven amb total obediència a la literalitat de les sunnes, els muatazelis (dels que procedia Masarra) les llegien de manera al·legòrica. I a més, els ascetes servaven en la soledat el coneixement d'Al·là, com era el cas dels deixebles d'Ibn Masarra. Però, sempre hi ha un però, es vivia en malfiança respecte de la secta dels betanís, del Magreb, d'ideologia socialitzant, i emparada pels califes fatimites, que pretenien introduir-se en la península per la nostra terra, per això ens sorprenen les torres i castells, encara fermament plantats, a la vora de l'antiga Via Augusta, entre València i el nord

de la província de Castelló. I és que Al Xarq tornava a moure suspicàcies per un possible enteniment entre els betanís i els deixebles de Masarra dispersos per les muntanyes.

A la mort d'Al Hakam, es va patir la dictadura d'Almansor i la inseguretat de la guerres civils, entre els enfrontats pretendents al califat, que no és lloc per detallar, si no és per una qüestió, la que provocà la imaginària sorpresa del traginer, i més tard, la dels estudiosos de la història de l'islam: el nom de Masarra, en una alqueria alçada a la vora del camí cap al castell de Bocairent. Perquè la dictadura d'Almansor, el populisme infame dels ameríes, i l'ortodòxia malikí no toleraven ni el record del teòleg, mort al 931, ni tampoc el predicament del pensador Ibn Hazm, autor de *El collar de la paloma*, un deixeble il·lustre, refugiat a Xàtiva després de la derrota d'Abd Al Rahman IV, a la qual va assistir acompanyat d'altres muladíes, no com el traginer, però sí com el jove misteriós habitant de la masia.

El traginer que en dirigir-se cap al castell de Bocairent ens permet recordar pensaments i comeses, referits als segles X i XI, i així afegir més justificants al que hem exposat. Ho citem de manera dispersa. Comencem per Menéndez y Pelayo, un erudit que no albirava llindars per a tot el que estudiava, i que a partir dels arabistes romàntics va entreveure com el vigor de l'islam en Al Àndalus havia quedat reduït per l'enemistat continuada entre els malikís i els masarrís, perquè a la península es va acomplir el que tanta temença li provocava a Mahoma: la proliferació dels ascetes, que des de llocs perduts a les muntanyes i als deserts, s'apartarien de l'ortodòxia per la que tant vetllava. I a València, la tensió entre les dues escoles també fou intensa. La coneixem també per un testimoni del segle XII, persistia la tensió. Abentumulus d'Alzira, deixeble d'Averroes, qui va escriure sobre la intolerància dels malikís, atemorit i prudent, com atemorit i avisat, cent-cinquanta anys abans, hem imaginat al traginer, que ara fem tornar del castell i recollir l'encàrrec, la carta رسالة, que hauria de lliurar-li a Ibn Hazm en Xàtiva, i que nosaltres podem llegir:

“En el nom d'Al·là clement i misericordiós gose enviar-vos estes paraules. Savi sou, i molt lluny de mi embrancar-me en afanys per contradir la vostra ciència, encara que en prou qüestions us situa front el meu pensament. Però en ser els dos creients en el lliure albir, així mateix ho som en la llibertat de cadascun per a mamprendre la via que estime. Els dos fonamentem les nostres vides en les sunnes del llibre sagrat, perquè abans que se'ns revelara, inútils s'alçaven les ones del mar, el vent dels deserts i els crits dels homes dissortats. A partir de l'Alcorà la naturalesa guarda un sentit i els homes deixen els crits i s'encalmen amb el recitat del noranta-i-nou noms d'Al·là. Com va escriure el nostre mestre Masarra, l'Alcorà subministra una ciència unificada. Fins ací, ens complaem en la mateixa obediència. Però ens separem en desplegar les ensenyances del mestre. Vos ara venereu l'escola Zahiri, i accepteu el significat extern (Zahir) de les paraules amb oposició al significat intern (batin) i als principis de l'analogia. I això és totalment incompreensible, quan afirmeu que la literalitat d'una sunna s'ha de menysprear si atenta contra la raó humana. És el que us ha enemistat amb els ulemes, pel que en el curs del vostre viure de moltes presons fareu jaç. Perquè voleu que la revelació i la raó juntes succeïen, i això us allunya, tant dels ulemes com dels purs seguidors del mestre. Dels ulemes, perquè pretenen que el rigor de la literalitat esdevinga un rigor polític del que treure guanys; i de nosaltres, perquè mai deixarem la via mística, la devota obsessió pel simbolisme de les paraules, i més encara de les lletres. Ja que com algú entendre en els segles a venir: la comprensió del sentit dels versos alcorànics revelarà el que som, perquè tots els sers, celestes i terrestres, som paraules que esperen ser desxifrades.

Us desitjo la compassió d'Al·là, un cefir suau que cobrisca el vostres erros, i que també jutge lleus els vostres excessos en enaltir les potències humanes. Jo deixo per a sempre l'alqueria. Me n'allunye de Bocairent, amb l'esperança que al Cairwan els batinis m'emparen”.

Rafael Pérez Cabanes.

NOTES

- 1) Primer vers d'una estrofa del segle XIX, que de manera gojosa es repetia en El Camp de Mirra.
- 2) Gent del llibre era una locució dels primers musulmans, referida als pobles de religió monoteista.

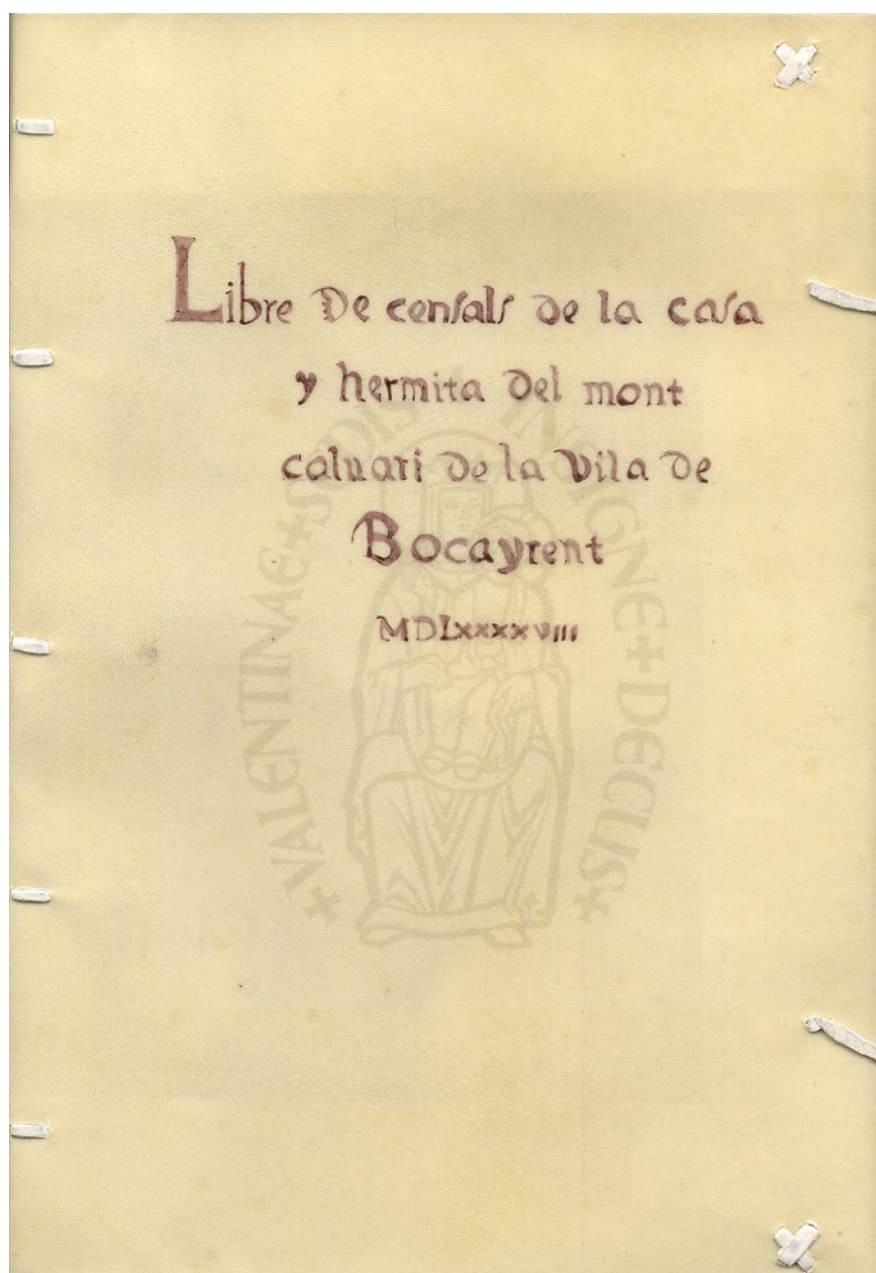
Bibliografia

- *Historia de los jueces de Córdoba*. Traducción del árabe y prologo de Julián Ribera. Ed. Aguilar
- *Historia de la España musulmana*. Anwar. G. Chejne. Ed cátedra
- *Literatura Árabe*. Juan Vernet. Ed Labor.
- *La España musulmana*. Pierre Guichard. Ed. Historia 16.
- *De los taifas al reino de Granada*. Maria Jesús Viguera. Ed Historia 16
- *El Califato de Córdoba*. Julio Valdeón. Ed. Historia 16.
- *La época islámica*. Rafael Azuar Ruiz. Ed Levante.
- *Ibn Hazm. El collar de la paloma*. Versión y prólogo de Emilio Garcia Gómez. Ed Alianza Editorial.
- *Valencia Árabe*. Andrés Piles. Ed. Paris- Valencia.
- *Abenmasarra y su escuela*. Manuel Asín Palacios. Imprenta Ibérica. Madrid 1914.
- Mikel de Epalza. *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*.

El llibre dels censals del Sant Crist

El treball que publiquem és una primera aproximació al *Llibre dels censals de la casa i ermita del Mont Calvari de la vila de Bocairent*¹. El llibre està en l'Arxiu Municipal de Bocairent, però hem treballat sobre una versió digital. Consta de 52 pàgines numerades, algunes deteriorades, però la majoria es poden llegir molt bé i ha sigut restaurat. En cada full hi ha anotat un censal², només alguns continuen per la pàgina del revers. En l'article de Don Paco, Francisco Vañó Silvestre, prevere, "El origen de dos ermites. El Santo Cristo y la Soledad de María"³, podeu trobar la transcripció de fragments d'alguns dels censals al final de l'article en el qual fa la relació de les monges de clausura de l'ermita, les conegudes com les monges emparedades. Com podeu comprovar, algunes d'aquestes monges eren viudes de persones importants en el Bocairent dels segles XVI i XVII.

En el llibre es nota la mà de molts escriptors, ja que hi ha referències documentals des de 1517 a 1708, quasi dos-cents anys. La majoria de les anotacions són de l'any del llibre i s'aprecia la mà d'un escriptor expert. En canvi, la persona que anota els pagaments dels anys 1613 i 1614, probablement és la que menys habituada estava a escriure, la lletra i el traç és molt diferent dels de la resta. Els primers textos, on s'anota el censal, com ja he dit, són els que millor escrits estan. Així i tot, hem tingut dificultats per a interpretar algunes grafies.

1. He adaptat tots els textos i noms a l'ortografia actual per a una millor lectura del públic, així i tot he respectat alguns aspectes ortogràfics que poden ser interessants per a estudis lingüístics.
2. Per a entendre millor com funcionaven els censals, podeu llegir els articles següents: Peset, M.; Graullera, V. «Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià». *Recerques: història, economia, cultura*, [en línia], 1986, Núm. 18, p. 107-38. Viciano, Pau (2018), Deute públic i renda censalista al país Valencià en el segle XV. Una proposta d'interpretació, "Anuario de Estudios Medievales" 48/2, pp. 925-953.
3. Publicat en el programa de festes a Sant Blai de 1992.

Els censals eren uns contractes que es feien davant de notari per un preu pactat, com les actuals hipoteques que tots coneixem. La persona o institució que deixava els diners, carregava el censal, (censaler), establia un preu i obligava al censatari a pagar una quantitat que era anomenada pensió. En este cas, les pensions es pagaven anualment. En els censals de l'ermita n'hi ha dos tipus, el de la vila i el de la resta de patrons.

En el de la vila no hi ha cap referència a cap notari, tampoc consta l'any, però és el primer, en el qual s'indica que la casa del Mont Calvari ha de cobrar cada any, el dia de Sant Joan, de la vila de Bocairent vint-i-cinc lliures per la pensió de cinc mil sous de la monja de Xàbia⁴. Estos cinc mil sous havien servit per a quitar⁵ un censal de dos-centes lliures que la vila responia al clero de la vila. Cada lliura equivalia

a 20 sous. A continuació hi ha dos anotacions més d'anys diferents que no es lliguen bé, perquè és un dels fulls més deteriorat, hui restaurat, però sense poder llegir quasi la mitat del full. En la segona anotació apareix l'any 1607 i en la tercera la quantitat de 50 lliures i el cognom del claviari Martí, qui podem suposar que és Cristòfol Martí que apareix citat en la pàgina 4 en 1612 com a pagador amb Pau Fita. Continuen les anotacions en el censal de la vila per la pàgina de darrere fins a l'any 1618 amb el pagament de 39 lliures, 8 sous, 4 diners.

A continuació trobareu una taula amb els noms dels primers propietaris de cada un dels censals, l'any que el carreguen, l'últim any que apareix com a pagat o amb un pagador, el valor en lliures i els sous que s'havien de pagar cada any.

Censaler	primer any	últim any	lliures	sous pagadors
La vila		1618	200	6.000
Alfonso Silvestre	1559	1612	100	75
Damià Llobregat	1556	1615	40	66
Hieroní Sanchiz	1565	1622	50	83
Nadal Belda	1567	1620	18	30
Berthomeu Silvestre	1561	1609	20	33
Pere Puerto i Coloma Amat	1549	1642	12	20
Berthomeu Botella i Hierònima Calatayú	1561	1639	26	43
Pere Beneyto de Banyeres i altres	1570	1570	20	33
Jaume Vicent de Banyeres	1570	1611	25	41
Francí ⁶ Candela	1570	1636	24	40
Miquel Silvestre d'en Miquel	1543	1619	20	33
Damià Martínez d'Ontinyent	1517	1517 ⁷	25	37
Jordi Calatayú	1560	1564	60	100
Andreu Calatayú, major	1563	1607	28	46
Joan Penalba de Berthomeu d'Agullent	1564	1645	31	51
Andreu Calatayú, major	1566	1609	100	166
Joan Alcaraz de Joan i Vicenta Navarro	1577	1617 ⁸	25	25
Miquel Monllor, moliner i na Margalida	1533	1625	6	10
Jaume Searós ⁹ , llaurador de Xàtiva	1589	1645	14	23
Joan Castelló i Thomasa	1583	1619	45	75
Pere Puig i Joana Cerdà	1589	1640	20	35
Salvador Silvestre i Elisabeth Anna Mayques	1578	1578	60	100
Jaume Botella de Berthomeu	1573	1639	15	25
Hieroní Abat i altres de Novelda	1587	1612	75	124
Francesc Calatayú i Hierònima Ferrero d'Alfara	1588	1592	50	83
Joan Calatayú de Lloís i muller	1589	1592	30	50
Elisabeth Eximeno, viuda d'Anthoni Satorre	1592	1618	50	83
Xristòfol Alcaràs i Hieroní Alcaraz i mullers	1590	1708	14	23

4. Apareix escrit *Xàbea*.

5. Pagar allò que es deu.

6. Diminutiu de Francesc, molt habitual en l'època.

7. No apareix cap altra data, però és evident que quan s'apunta no és en 1517, és probable que siga cap a 1598 que és la data que porta el llibre en la primera pàgina. En el censal apareixen: ara Gaspar Tortosa i ara Bertomeu Tortosa, sense datació. En el lateral esquerre figura l'anotació d'inexigible, també sense data.

8. És l'últim any llegible, després n'apareixen dos més, però no es poden llegir. Podria arribar a 1620.

9. Este cognom no es llig molt bé, només apareix dos vegades.

mossén Miquel Antholí i la muller de Joan Sans	1593	1601	20	33
La sisa de la carn				25
Joan Candela, fill de Jaume i Cristina Sempere	1600	1637	20	33
Joan Calatayú, peraire, i Àngela Matarredona	1573	1620	60	100
Xristòfol Vicent i Elisabeth Pérez	1607	1611	100	176
Monestir de Ntra. Senyora del Socors de València	1607	1620	100	150
Hieroní Molina, peraire, i Elisabeth Gramatge	1607	1631	100	23
Úrsola Vaquero, viuda de Berthomeu Vallés	1607	1617	40	60
Joseph Olzina i Beatriu Molina	1606	1635	0	83

Com podem observar en la taula, hi ha una mitjana de més de quaranta anys de duració dels censals, molts dels censals tenen molta més informació: a qui corresponia pagar, a qui es girava, si s'havia quitat (o siga si s'havia pagat el preu total) o si s'havia restituit. També veiem que el censal dels germans Cristòfol Alcaraz, Jeroni Alcaraz i les respectives mullers arriba fins a 1708, és el de major duració, 118 anys. L'última anotació del censal diu: «Ara lo respon Gusep Sans, obrer de vila, per (h)aver comprat una casa situada davant la iglésia nova del convent de les monges, acte rebut per Joseph Galvis, notari, en _¹⁰ de l'any 1708».

El de Miquel Monllor i na Margalida que també arriba als 92 anys va passant d'uns a altres, primer passa a Miquel Ferre, que el deixa als seus hereus: Miquel, Magdalena i Jerònima Ferre. L'any 1546 li'l passen a Magdalena, la qual, amb el seu marit Jaume Candela, va vendre el censal a la casa i ermita del Mont Calvari l'any 1583. Després apareixen com a pagadors: Nofre Llorenç, Pere Ferre del carreró, Andreu Beneyto i Jeroni Molina, major, este últim l'any 1625.

Un altre censal de més de noranta anys és el de Pere Puerto i Coloma Amat que carreguen a Joan Garrigós per vint sous censals, pagadors cada tres d'abril per un preu de 12 £. Després (en el llibre apareix sempre la locució adverbial 'en après'), Joan Garrigós el ven a Andreu Molina l'any 1570, que figura com a major-dom de la casa. Consten també Joan Puerto, Miquel Puerto, dit lo sant, i la viuda de Pere Puerto, com a pagadors, i Jaume Belda com a cobrador del censal.

Gràcies a este llibre hem pogut fer una relació de notaris de Bocarent o que tenen alguna relació amb el poble, així sabem que Laucelau Urgellés (en el llibre com a Llançalau) era notari d'Ontinyent i Pau Pereda de València. A continuació teniu la relació de notaris que apareixen en el llibre, amb la indicació del primer any de referència:

nom	cognom	any
Laucelau	Urgellés	1517
Pere	Calatayud	1533
Melchor	March	1543
Jaume Joan	Molina	1556
Joseph	Martí	1559
Roch	Eximeno	1565
Vicent	Candela	1566
Bernabeu	Candela	1567
Esteve	Corbí	1570
Cristòfol	Llorenç	1583
Nofre	Calatayú	1586
Roch	Beneyto	1592
Bertomeu	Mayques	1604
Pere	Gumiel	1606
Pau	Pereda	1607
Cosme	Eximeno	1608
Nofre	Ferre	1610
Joseph	Ferre	1616
Berthomeu	Candela	1622
Joan	Mira	1622
Lloís	Alcaraz	1623
Joseph	Galvis	1708

En el llibre també podem saber quins eren els jurats de la vila que tenien al seu càrrec l'administració de la casa, ermita i clausura del Sant Crist. Estos són els que apareixen citats.

nom	cognom	any
Pere	Molina	1586
Pere	Mollà	1586
Joan	Castelló	1592
Miquel Hieroni	Puerto	1592
Juan	Candela	1612
Juan	Cirera	1612
Jaume	Belda	1614
Vicent	Castelló	1614
Alfonso	Silvestre	1614

10. Està en blanc.

Els majordoms o els administradors, algun d'ells notari, com Bernabeu Candela.

nom	cognom	any
Bernabeu	Candela	1567
Andreu	Molina	1570
Gaspar	Antholí	1586
Pere	Castelló	1592
Joseph	Molina	1601
Berthomeu	Mayques	1612
Berthomeu	Silvestre	1618

Els oficis d'alguns propietaris o censalers:

nom	cognom	ofici	any
Miquel	Monllor	moliner	1533
Miquel	Ferre	peraire	1533
en Damià	Llobregat	llaurador	1556
Jordi	Calatayud	peraire	1573
mossén Miquel	Antholí	prevere	1593
Joseph	Olzina	llaurador	1606
Roch	Armengol	clavari de la Vila	1608
Nofre	Llorenç	clavari de la Vila	1618
Gusep	Sans	obrer de vila	1708

I, finalment, la relació de monges¹¹:

nom	cognom		any
Isabel	March	beata	1543
Àngela	Fabra	sor	1559
Úrsola	Fabra	sor	1559
Juana	Yago de Candela	sor	1573
Úrsola	Alcaraz	sor	1573
Sebastiana	Català	sor	1598 ¹²
	Barberana	sor	1612
Marianna	Abat	sor	1612 ¹³
Dorothea	Agüir	sor	1614
Andolça Agostina	Moltó i de Descalç	sor, beata	1619
	Satorre (Çatorre)	sor	1620

En tots els censals hi ha alguna curiositat, ja hem mencionat els tres de major duració. Un altre curiós és el de la sisa de la carn, del qual no tenim cap referència a l'any, suposen que s'assentaria l'any 1598, com el de la vila, i que diu així:

«Axí mateix ha de cobrar lo majordom de Monte Calvari quascun dia de Pasqua de Sperit Sanct del administrador de la sisa de la present vila vint i cinch lliures consignades per lo consell particular a dita casa per rahó de la dot de sor Sebastiana Ca-

talà, com de aquell se (h)aja quitat lo censal que la present vila responia al clero de dita vila per lo re-taule de propietat de dos centes lliures i lo demés a compliment de cinch milia sous que's la dot de dita monja, se hajan pagat deutes que dita hermita devia ____ D sous.

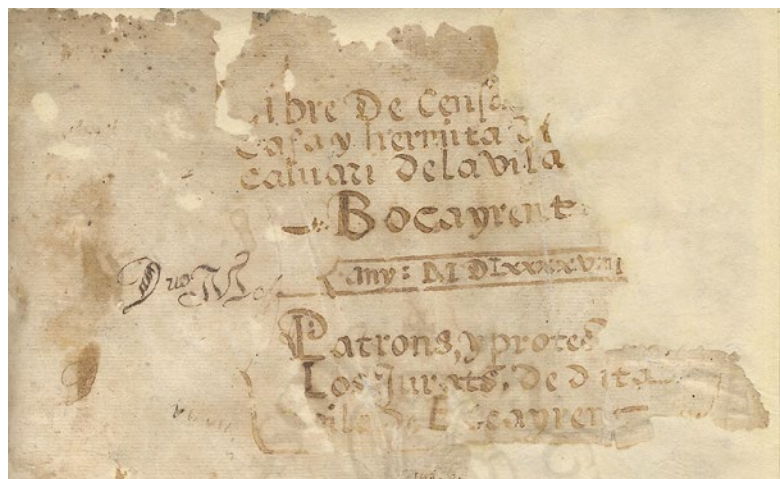
Esta memòria ja no és de ningun efecte perquè sols se feu per rahó de la consignació de la sisa de la carn i és lo mateix que està asentat a la primera carta en primer lloch.»¹⁴

11. En l'article citat de don Paco podeu trobar les transcripcions dels censals on apareixen. He de dir que he trobat algunes diferències en la transcripció que en fa respecte de la meua. Algunes vegades no és important, però altres hi ha algun nom o cognom canviat.

12 Segons don Paco, esta podria ser la monja de Xàbia que apareix en el censal de la vila, la qual podríem situar anterior a 1598, ja que és d'on la Vila prengué el dot de cinc mil sous per a pagar un censal de dos-centes lliures que la vila responia al clero.

13 Seria després de 1612, no consta l'any, és una anotació en tinta posterior després d'una anotació de l'any indicat.

14 Al marge esquerra del full diu *finis*.

També m'ha cridat l'atenció el censal que parla de la casa de l'arc, també coneguda com la casa dels sanxisos. Don Paco, en l'article mencionat, diu que esta casa podria ser la casa de l'arc de la plaça, que en aquella època seria l'arc de l'aigua, ja que la plaça actual seria un lloc prou llòbrec, als peus de la muralla, ple de coves i d'espais per als animals amb poques cases o ninguna. En aquella època, al meu parer, la majoria de les cases estarien en la part més alta del poble, el que són actualment el carrer de l'Abadia, el del Batle, la plaça de Sant Vicent, el del Mirador, el de la Mare de Déu dels Desemparats i el de la Cantereria. En tot este perímetre de cases podem observar-ne una amb un arc en la fatxada que encara hui crida l'atenció; posats a fer hipòtesis, m'inclinaria més a pensar que la casa de l'arc a què fa referència el censal seria la de l'actual carrer del Batle que estaria en una de les places més importants de l'època, ja que l'espai públic seria més gran del que coneixem actualment. De fet, el carrer de l'embós és un carreró que no existiria en el segle xvi i el del Batle, també conegut com el de la Sala, seria el carrer principal del poble que donava a les dos places més importants.

«Pagua Christòfol Martí i Pau Fita per lo lloger de la casa del arch dels sanchisos l'añada de 1612.»

La casa seria propietat de Hieroni Sànciz, el mateix propietari del censal de 1565 on apareix l'anotació anterior que correspon al lloguer de 1612. En el mateix full del censal apareix dos vegades més escrit el nom de la casa de l'arc, en un diu que paga el lloguer Joan Castelló, sense any.

«Ab acte de original carregament de censal executori ett., rebut per Roch Eximeno, notari, a XXVII dies del mes de janer MDLXV, consta com en Hieroni Sànciz i Paloma, sa muller, de la vila de Bocarent, veneren i originalment carregaren a Bernabeu Candela, notari, LXXXIII sous IIII diners, pagadors a XXVII de janer per preu de cinquanta lliures.»

Hi ha un censal, de Jeroni Abat, de Novelda, que segurament portaria molts maldecaps als administradors de l'ermita. És un censal important, de 75 £ i 124 sous pagadors anualment. La primer anotació és més breu que les primeres de la resta de censals:

«Ab carta executòria rebuda per Esteve Corbí, notari, a XIII de giner MDLXXXVII, consta com Hieroni Abat i altres de Novelda.»

Sembla que no estiga acabat. No obstant, en els laterals apareixen les lliures, a l'esquerra, LXXV £ i a la dreta els sous, CXXVIII. Quasi a la mitat de la pàgina, vint anys després, en 1607, anoten:

«Fins hui que contam dos dies del mes de novembre¹⁵ 1607 resta a deure Felip Abat de Novelda pagades totes les despeses deu lliures deu sous i tres diners...»

Un deute que prorroguen els jurats fins a l'agost de 1608 i en 1609, al 22 d'agost. S'havia de pagar el 25 de desembre de cada any. Finalment, els jurats de la vila i el majordom fan comptes en 1612 del que s'ha pagat i del que es deu:

«@¹⁶ 8 de noembre any 1611, los jurats de la vila de Bocarent i lo majordom de Monte Calvari feren conte ab Felip Abat de Novelda i de principal y despeses fins a dit dia fon deutor 27 £ 12 sous 10 diners, que paga dit dia 6 £ 10 sous, que rellevades de les 27 £ 12 sous 10 diners, resta deure fins a dit dia 21 £ 2 sous 10 diners de les quals y de la pensió que's complirà en dembre¹⁷ del present any prometeren los jurats de esperar fins al mes de agost del any 1612. Rebé Berthomeu Mayques, majordom de Monte Calvari les dites 6 £ 10 sous.»

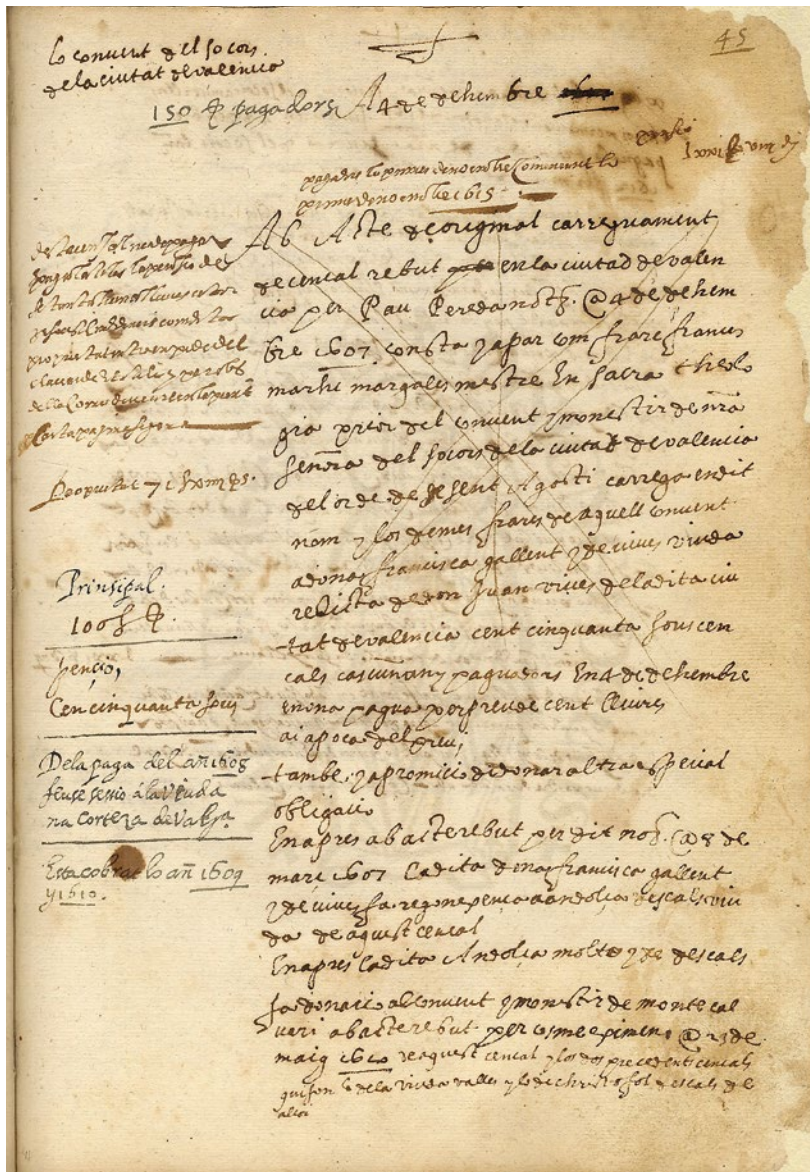
Un censal que acaba a nom de la monja Marianna Abat, suposem que seria una filla de Felip Abat. Es tracta d'una anotació posterior a la que acabe d'esmentar, amb una tinta i lletra diferent de la de 1612. És a dir, posterior a esta data.

L'article es faria molt més llarg si detallàrem les anotacions de la resta de censals, però ens hem centrat en els que ens han cridat l'atenció. Així, el més important de tots, per la informació que aporta és el de 1517. El llibre suposem que és de 1598, com s'indica en el primer full, però recull tots els censals que hi havia en aquell moment. Després del de 1517 n'hi ha un de 1533, un altre de 1543, un de 1546, un de 1549, un de 1556, un de 1559, un de 1560 i molts més fins a 1600 i anotacions, com ja hem dit, fins a 1708, quasi dos segles. La qual cosa vol dir que a principis del segle xvi ja hi havia alguna casa, ermita o clausura en la ment dels bocarentins i no només en la dels nostres avantpassats, també en la dels pobles veïns, ja

¹⁵ novembre

¹⁶ Alguns escriptors usen el símbol de l'arrova per a començar una data, la qual cosa s'agraïx, ja que t'indica que a continuació ve un dia, un mes i un any.

¹⁷ desembre

que el de 1517 pertany a Damià Martínez i altres ontinyentins. I que esta casa i ermita és molt important per a la vila i per als seus habitants, especialment per als censalistes al llarg de tot el segle XVI, XVII i XVIII.

«Ab acta pública executòria etcètera, rebuda per Laucelau¹⁸ Urgellés, notari), a VIII de juny MDXVII, apar com Damià Martínez i altres de Ontinyent venen i originalment carregaren a na Estésia Garcia, muller de Nadal Garcia de Ontinyent XXXVII sous VI censals, pagadors a VII de juny per preu de XXV £, ai àpoca.

Pertañy ut supra.»

També hem vist, i podeu comprovar, en la llista de persones relacionades en l'annex que l'ermita, casa i clausura fou de l'interés de persones de Bocairent,

d'Alfafara, de Banyeres, d'Ontinyent, d'Aguil·lent, d'Ibi, de Novelda, d'Alcoi, de Teulada i de València.

I ja, per a acabar l'article, he de dir que hauria de fer un estudi més detallat de la llengua utilitzada, de les expressions *com en après*, *ab carta executòria*, *ab acte original de carregament*, fins hui que contem, per obs¹⁹, *tunch*²⁰, de la varietat d'estructures usades pels diferents escrivans, de l'ortografia, així la paraula *any* la trobem escrita: *any*, *añ*, *añy* o *ay*. Dels noms i dels cognoms, dels quals he sigut fidel en algunes de les llistes que presente, però d'altres els he adaptat a l'ortografia actual. El nom *Francesc* apareix sempre sense la *ce* final, algunes vegades amb *ce* trencada: *Frances*, que en este cas l'hauria d'accentuar, però no ho faig perquè no es confonga amb el cognom actual. El nom *Jeroni* i *Jerònima* rarament apareixen escrits amb jota, normalment amb *hac Hieroni* i *Hierònima*. En el segle XVII amb *ge*, *Geroni*, com passa amb *Josep*. El cognom actual *Alcaraz* el trobem de les dos maneres, amb *zeta* final i amb una *esse*. En un mateix censal, un escrivà pot escriure un nom d'una manera i el següent de manera diferent, és a dir, que cadascú tenia les seues manies i no mirava què feien els altres. L'actual cognom *Calatayud* també el trobem escrit de maneres diferents, mai amb la *de* final *Calatayú*, *Calatajú* o *Calataiú*. El nom *Josep* sempre apareix amb una *hac* al final, és molt habitual en els textos de l'època, en canvi la persona que anota en 1708 este nom l'escriu *Gusep*, la qual cosa diu molt de la formació que tindria i que els bocairentins ja el pronunciaven

amb una *u*, com actualment. A continuació, trobareu la relació de les persones que he documentat en els censals amb referència a l'any en què apareixen. Els que hi ha repetits és perquè supose que podrien ser pare i fill o una altra persona diferent amb el mateix cognom, de vegades hi ha alguna anotació que ho corrobora.

Un altre aspecte que també em deixo per a pròxims estudis és el dels noms de les dones, a les quals se les sol assignar el cognom de l'home i feminitzar-lo, així tenim *Cortesa*, que seria la muller i viuda de *Cortés*, *Barberana* que ho seria de *Barberà* i *Vallesana*, de *Vallés*, com en altres documents que m'he trobat *na Reja*, per a referir-se a la viuda de *Reig*.

Vicent Satorres Calabuig

18 Apareix ratllat i il·legible, en una lletra diferent al costat algú va anotar *Llançalau*. Sabem que és un notari d'Ontinyent de finals del segle XV i principis del segle XVI gràcies a Vicent Terol, arxiver d'Ontinyent, qui també m'ha ajudat en la interpretació d'algunes paraules i li agraiïc ací la seua inestimable ajuda.

19 Locució antiga que s'escribia amb *be* o amb *pe*, *per ops*, *a ops*, equivalent a l'actual *per a*.

20. Adverbi antic equivalent a l'actual *aleshores* o *en aquell temps*.

Annex

Relació alfabètica de persones que apareixen en el llibre

nom	cognom	any	observacions
na Cortesa		1608	de València
na Margalida		1533	muller de Miquel Monllor
Paloma		1565	muller de Hieroni Sanchiz
Thomasa		1583	muller de Joan Castelló
Hieroní	Abat	1587	de Novelda
Marianna	Abat	1612	
Dorothea	Agüir	1614	muller de Pau Morell, de Teulada
Cristòfol	Alcaraz	1590	
Hieroní	Alcaraz	1577	
Joan	Alcaraz	1577	de Joan
Úrsola	Alcaraz	1561	viuda de Miquel Osca
Coloma	Amat	1549	muller de Pere Puerto
Gaspar	Antholí	1586	
mossén Miquel	Antholí	1593	
Roch	Armengol	1608	clavari de la Vila
Juan	Barberà	1613	
	Barberana	1612	
Agostí	Belda	1611	
Andreu	Belda	1636	
Jaume	Belda	1612	
Jeroní	Belda	1613	
Tomàs	Belda	1607	
Alfonso	Beneyto	1610	
Andreu	Beneyto	1615	
Pere	Beneyto	1570	de Banyeres
Roch	Beneyto	1592	
Tomàs	Beneyto	1610	
Berthomeu	Botella	1561	
Andreu	Calatayud	1563	major
Hierònima	Calatayud	1561	muller de Berthomeu Botella
Joan	Calatayud	1560	net de Mateu
Joan	Calatayud	1573	fill den Joan, del lloch d'Alfara
Joan	Calatayud	1589	de Lloís, d'Alfara
en Joan	Calatayud	1573	del lloch d'Alfara
Jordi	Calatayud	1573	marit d'Àngela Matarredona
na Lionor	Calatayud	1556	dona de Damià Llobregat
Pere	Calatayud	1533	
Nofre	Calatayud	1586	
Bernabeu	Candela	1564	
Berthomeu	Candela	1611	
Francí	Candela	1570	
Jaume	Candela	1583	marit de Magdalena Ferre
Juan	Candela	1612	
Vicent	Candela	1567	

Felip	Castelló	1636	
Joan	Castelló	1583	marit de Thomasa
Pere	Castelló	1592	
Vicent	Castelló	1614	
Vicenta	Castelló	1577	muller de Hieroni Alcaraz
Joana	Cerdà	1589	
Juan	Cirera	1612	
Esteve	Corbí	1570	
Francesc	Descalç	1607	de la vila d'Alcoi
Cosme	Eximeno	1608	
Elisabeth	Eximeno	1589	viuda d'Anthoni Satorre d'Alfafara
Roch	Eximeno	1565	
Àngela	Fabra	1559	
Úrsola	Fabra	1559	
Hierònima	Ferre	1546	
Isabel	Ferre	1570	de Vidal, viuda
Joseph	Ferre	1616	
Magdalena	Ferre	1546	
Miquel	Ferre	1533	
Miquel	Ferre	1570	d'en Miquel
Nofre	Ferre	1610	
Pere	Ferre	1612	del carreró
Pau	Fita	1612	
Francisca	Gallent y de Vives	1607	de València
Joseph	Galvis	1708	
na Estésia	Garcia	1517	d'Ontinyent, muller de Nadal Garcia
Nadal	Garcia	1517	
Pere	Gumiel	1606	
Llorenç	Jaquero	1610	
en Damià	Llobregat	1556	
Cristòfol	Llorenç	1583	
Nofre	Llorenç	1618	
Isabel	March	1543	
Melchor	March	1543	
Christòfol	Martí	1612	
Joseph	Martí	1559	
Damià	Martínez	1517	d'Ontinyent
Àngela	Matarredona	1573	muller de Jordi Calatayud
Bertomeu	Mayques	1612	de Pere, majordom
Lluís	Mayques	1636	
Joan	Mira	1622	
Andreu	Molina	1570	
Beatriu	Molina	1606	d'Alfafara, muller de Joseph Olzina
Francesc	Molina	1636	de Hieroni
Hieroní	Molina	1625	major
Hieroní	Molina	1637	
Hierònima	Molina	1622	muller de Berthomeu Candela
Jaume Joan	Molina	1556	
Joseph	Molina	1601	
Pere	Molina	1586	
Pere	Mollà	1586	
Andolça Agostina	Moltó	1619	viuda de Francesc Descalç, de València

Miquel	Monllor	1533	marit de na Margalida
Pau	Morell	1614	de Teulada, marit de Dorothea Agüir
Lloís	Morant	1561	d'Ibi
Vicenta	Navarro	1577	muller de Joan Alcaraz
Joseph	Olzina	1606	d'Alfajara, marit de Beatriu Molina
Hieroní	Olzina	1612	
Pere	Olzina	1611	
Pere	Olzina	1611	de Vicent
Miquel	Oscá	1561	d'Ontinyent, marit d'Úrsola Alcaraz
Joan	Penalba	1564	d'Agullent
Geroní	Puerto	1630	
Joan	Puerto	1570	de Joan
Miquel	Puerto	1612	
Miquel	Puerto	1623	dit lo sant
Miquel Hieroní	Puerto	1592	
Pere	Puerto	1549	
Pere	Puig	1589	
Blai	Sànchiz	1583	
en Hieroní	Sànchiz	1565	marit de Paloma
Gusep	Sans	1708	
	Satorre (sor Çatorre ²¹)	1620	
Anthoni	Satorre	1589	d'Alfajara, marit d'Elisabeth Eximeno
Joseph	Satorre	1600	
Bertomeu	Silvestre	1561	
Miquel	Silvestre	1543	de Miquel
Miquel	Silvestre	1559	de n'Alfonso
Alfonso	Silvestre	1610	de n'Alfonso
Francesc	Tormo	1616	d'Agullent
Gaspar	Tortosa	1517	d'Ontinyent
Bertomeu	Tortosa	1517	segurament un altre any que no consta
Martí	Vañó	1628	any aproximat
Úrsola	Vaquero	1613	na Vallesa, viuda de Berthomeu Vallés
Jaume	Vicent	1570	de Banyeres
na Isabel	Vidal	1563	viuda de Pere Vidal
Vicent	Ximeno ²²	1638	
Juana	Yago de Candela	1573	viuda de Bernabeu Candela, notari

21 Esta monja només apareix una vegada i el cognom està escrit amb ce trencada, però segurament seria la filla d'Antoni Satorre i Elisabet Eximeno d'Alfajara.

22 Que també seria Eximeno o Eiximeno.

Alcabor y fuente de 'la Burra'

PARTIDA: "ANSARINS"

ZONA: Masía "Casa de las Monjas" - Río Vinalopó

BOCAIRENT - 26-10-1997

La zona donde se encuentran el Alcabor y la Fuente "de la burra" puede decirse que es un paraje de gran belleza, con una vegetación y arboleda abundante, donde predominan las encinas y chopos entre otros; de entre los chopos, hay algunos centenarios.

Este lugar se encuentra en medio de una zona de cultivo, entre La Masía "Casa de Las Monjas", el Río Vinalopó y "El Molí Campana", donde hay un pequeño barranco. El alcabor y la fuente están a 60 m. del río Vinalopó, casi a la salida; se encuentran sobre un gran ribazo que va desde el pequeño barranco hasta el nivel de bancales que hay más arriba.

Estas son sus características:

ALCABOR: situado encima de la fuente, con las siguientes medidas:

Longitud total: 7 metros, con forma de "ele".

Altura: 1,10 m.

Ancho: 0,50 cm.

Está construido a base de ladrillos, lo que nos indica que no es muy antiguo. El agua sale canalizada por una pequeña acequia descubierta, hasta llegar a la pared de la fuente, que tiene un caño de hierro.

Fuente de la Burra. 09-10-1997.

Fuente de la Burra y entrada al "Alcabor", en 1995

Fuente de la Burra y lavadero. En 2004.

FUENTE "DE LA BURRA":

La encontramos en el mismo ribazo que el alcabor, pero en la parte baja de este. El caño de agua está situado en una pequeña construcción hecha a base de ladrillos y cemento; la parte superior termina en forma piramidal. A unos 25 cm. de la pila está el caño por donde el agua cae a la pequeña pila de piedra (sillería).

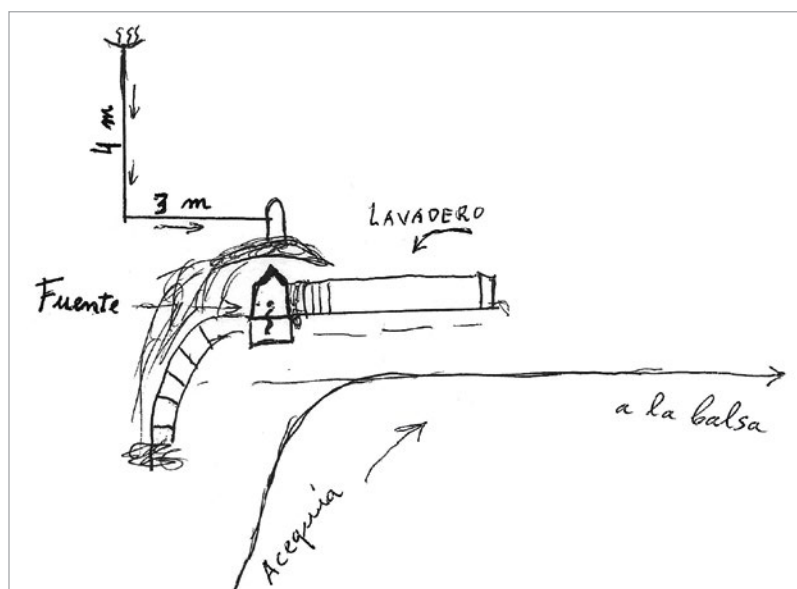
Desde la pila, el agua pasa a un lavadero situado a la izquierda de la fuente (según sale el agua), con las siguiente medidas:

Longitud: 2,50 m.

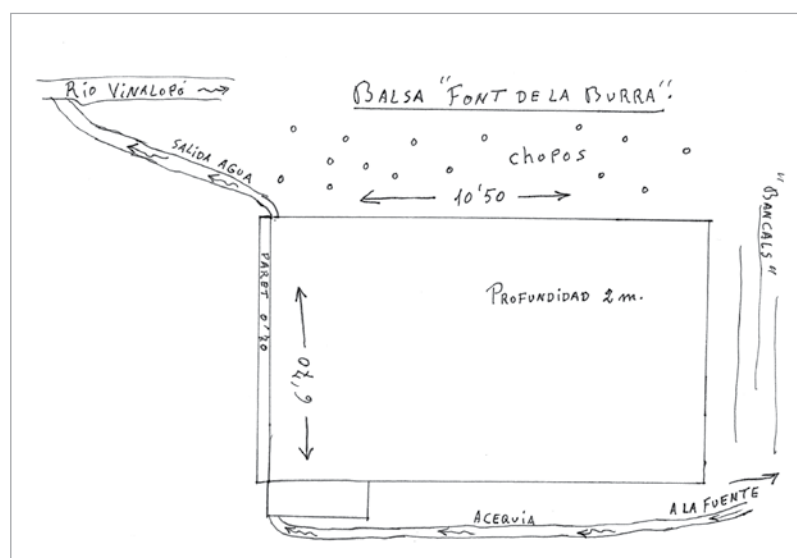
Ancho: 1,35 m.

La parte superior del lavadero está construida con bloques de sillería y hay una reja de hierro en la parte izquierda, posiblemente para protegerse de posibles caídas en él. Mirando de frente hacia la fuente, vemos a la izquierda restos de un banco, hecho también con bloques de sillería.

Desde el lavadero, el agua llega hasta una pequeña acequia que baja del barranco y viene de un azud. En este punto, forma una sola acequia, descubierta, que lleva el agua hasta una balsa situada a unos 40 metros más abajo, donde es utilizada para regadío. En la parte superior de una de las paredes de la balsa hay una fecha grabada sobre el cemento: "15 - 06 - 1968", posiblemente la fecha en la que se harían reformas, tanto en el alcabor como en la balsa.

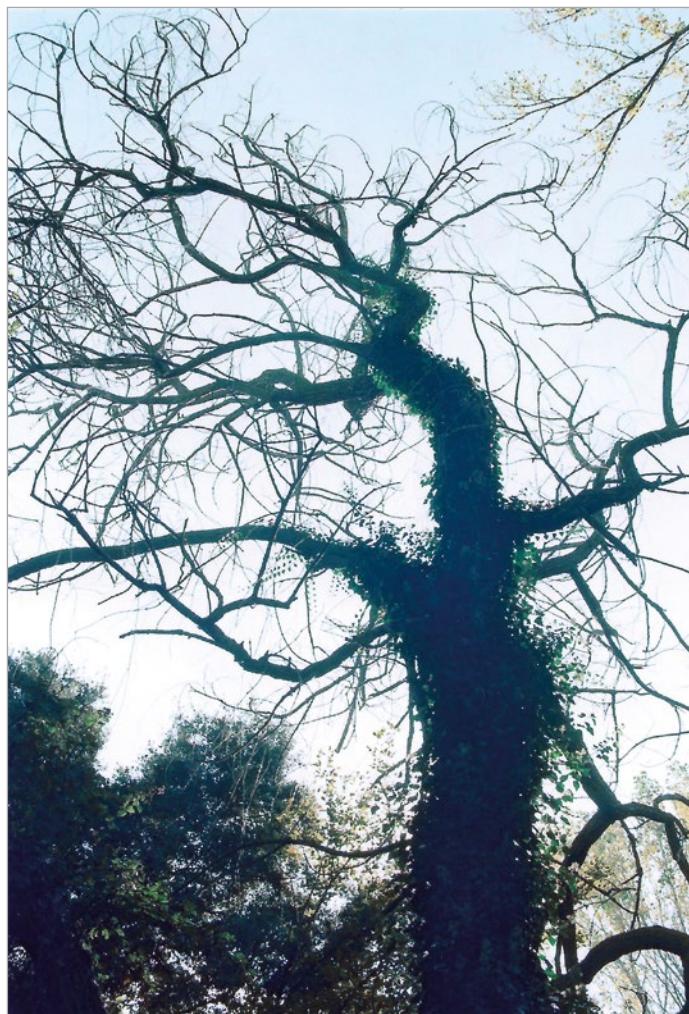
Alcabor y fuente de la Burra

Balsa fuente de la Burra

Chopos en el paraje Fuente de la Burra (más que centenarios). 09-10-1997.

Otro árbol muy llamativo en la Fuente de la Burra. En el año 1995.

Entrada Alcabor y Fuente "de la Burra". 26-10-97.

Balsa Fuente "de la Burra". 26-10-97. >>

Fuente ‘Casa de las Monjas’

PARTIDA: ANSARINS

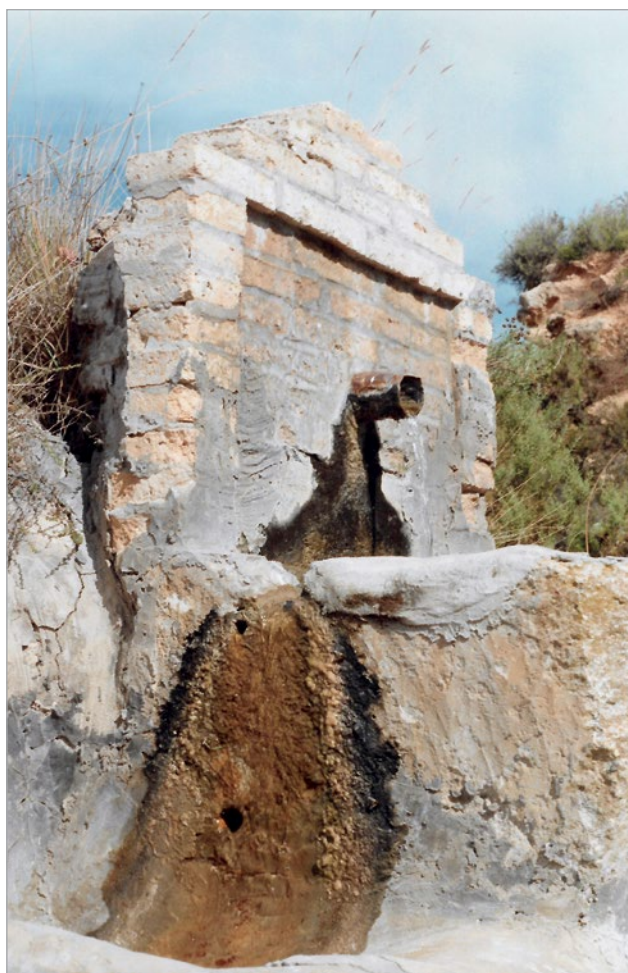
ZONA: CASA LAS MONJAS

BOCAIRENT 12-10-93

La fuente se encuentra junto al camino que nos conduce a la masía “Casa Las Monjas”. Está situada en la parte alta de una pared/ribazo, entre el camino y unos pinos, en medio de una zona de cultivo. En este punto del camino, la mencionada pared va de menos a más (en rampa) y casi al final de ella encontramos la fuente.

Características: el agua llega a la fuente canalizada por tubería subterránea. Veamos cómo está construida; la pila tiene forma rectangular, es un bloque de piedra/sillería. En la parte izquierda (mirando la fuente) tiene una ranura por donde sale el agua del interior de la pila. Descansando sobre la parte interior, nace una pequeña pared hecha de ladrillos. La parte superior tiene forma de pirámide. Del centro de esta pared nace un caño de hierro por donde cae el agua al centro de la pila.

El agua, al salir de la fuente, va a caer por una pequeña rampa a un tubo de obra que hay más abajo, en la misma pared. De aquí va canalizada a la Masía Casa las Monjas.

Fuente Casa Las Monjas.
El día 12-10-1993.

Ontinyent, abril del 2003.
Rafael Doménech Domínguez.
Miembro de la Asociación Cultural Aculliber.
Fotografías del autor.

Projectes i obres en el Bocairent dels anys 70

En la dècada dels anys 70 del passat segle i com a conseqüència del desenvolupament econòmic del país, es va produir un notable increment del parc automobilístic. Per atendre la creixent demanda de mobilitat motoritzada, las distintes administracions, dins dels seus àmbits de competències, posaren en marxa nombroses actuacions tant per condicionar i millorar las xarxes viàries existents, com per construir noves infraestructures.

L'ajuntament de Bocairent no es va quedar enrere en aquest tipus d'iniciatives i va promoure la pavimentació de pràcticament la totalitat dels carrers del casc urbà, així com l'obertura i urbanització de nous carrers en les zones de l'eixample de la població.

Sense dubte l'actuació més important en aquestos anys fou la construcció de la coneguda RONDA SUR, actualment Avinguda d'Espanya.

No obstant també es projectaren algunes obres que finalment no s'arribaren a executar entre las quals es troba un nou ACCÉS A LES COVETES DELS MO-

ROS. Com a curiositat citarem també una proposta de TÚNEL ENTRE LA RONDA I PLAÇA DE L'AJUNTAMENT que no passà de la fase d'estudis previs.

RONDA SUR

El seu objectiu era facilitar l'accés directe del trànsit motoritzat des del pont de Sant Blai al Mercat Municipal i al centre urbà, evitant als vehicles una llarga travessia interior per carrers estrets i de traçat sinuós. Amb eixa intenció l'ajuntament va sol·licitar assistència tècnica a la Diputació de València per a redactar el corresponent projecte de construcció. Prèviament es van haver de salvar algunes reticències de l'Enginyer Director, Sr. Rafael Dicenta de Vera, que fou l'autor del projecte i que no veia amb bons ulls que se cegara l'últim arc del pont per a emplaçar l'arqueta d'accés a la Ronda, ja que s'alterava la seua estètica i composició. Finalment els raonaments dels artífexs del projecte de la Ronda, Sr. Vicente Delgado de Molina i l'autor d'aquest treball, aconseguiren convèncer-lo de la necessitat de dotar a la població d'aquest nou accés.

Planta de la futura Ronda Sur sobre plànol de la població

El projecte es redactà en la Secció de Vies i Obres de la Diputació i les obres van ser adjudicades per l'ajuntament en setembre de 1972 per un import de 3.582.000 pessetes, aproximadament 21.500 euros. S'iniciaren en maig de 1973 i s'executaren a un ritme acceptable ja que en setembre de 1975 estaven pràcticament conclòses.

En la memòria del projecte es deia que a més de la seua funció com a via de trànsit motoritzat, el nou accés es plantejava com una connexió de vianants entre el pont, el mercat i el centre urbà, i en conseqüència, es projectava la vorera de la part del riu Clarià amb una amplària de 2,50 metres, creant un passeig-mirador sobre l'esplèndida vall Bocairent/Agres amb la Serra de Mariola com a teló de fons. També s'indicava que s'hauria de cuidar l'aspecte estètic del mur i de la barana de protecció, ja que quedarien visibles des del pont i la carretera comarcal.

Les obres a realitzar consistien en l'obertura d'un viari que vorejara la part posterior dels edificis dels carrers Calvo Sotelo i José Antonio, actualment Diputat Joaquín Castelló i Sor Piedad de la Cruz, ocupant l'antic camí d'accés a la població pel carrer Tramussol, per continuar fins al carrer de Sant Roc, on s'emplaça el Mercat Municipal i finalment connectar amb el carrer Bisbe Miró, que era la principal via d'accés al centre urbà.

La longitud de la Ronda projectada era d'uns 270 metres i l'ample de plataforma de 15,00 m, distribuïts en: calçada de 11,00 m, vorera de 1,50 m contigua als edificis, i vorera de 2,50 m a la part del riu. Per a la seua obertura es van haver d'enderrocar parcialment algunes edificacions del final del carrer Tramussol i construir un mur per sosteniment de la plataforma del carrer, així com els corresponents desmunts, teraplens, paviments i serveis com clavegueram, aigua potable i enllumenat públic.

Es projectaren i executaren escales d'accés, com actuacions complementàries a la Ronda, a través dels carrers Tramussol i Baixada des de Sor Piedad de la Cruz, dissenyades amb bloc de cara vista i baranes de gelosia anàlogues a las utilitzades en la Ronda. També va ser necessària una reordenació del sentit de la circulació, de forma que l'entrada a la població

Aspecte de l'obra en fase d'execució - c.1973

Aspecte actual de la Ronda Sur

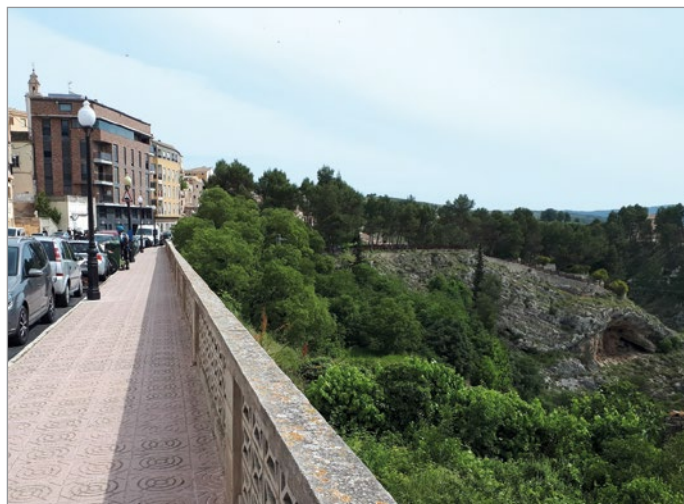
es realitzara per l'accés a la Placeta de la Font del Ravalet i l'eixida des de l'origen de la Barrera Nova. Actualment s'ha ordenat el trànsit mitjançant una mini rotonda franquejable.

A partir de la seua inauguració en 1950, el pont de Sant Blai ha sigut el principal accés a la població tant per a vehicles com per a vianants i el casc urbà presentava en aquesta zona un aspecte molt degradat ja que quedaven en primer pla les parts de darrere dels edificis, les magnífiques façanes de les cases burgeses de principis del segle XX dels quals donaven als actuals carrers Diputat Joaquín Castelló i Sor Piedad de la Cruz. L'obertura de la Ronda permeté l'ampliació d'aquests edificis així com la construcció d'altres de nova planta amb façanes que quedaren a la part del nou carrer, millorant en gran mesura l'estètica del conjunt de la zona.

Per a la realització de les obres fou necessari modificar el Plantejament Urbà afegint al sistema viari existent la nova Ronda, i en principi es requalificaren com a edificables els terrenys compresos entre el pont, el riu i el mur de la Ronda, amb altures d'edificació que superarien àmpliament la seua rasant, cosa que produiria un efecte pantalla ocultant la visió sobre el casc antic i anul·lant la funció de mirador prevista en el projecte.

Ronda Sur - vista general

Detall del passeig - mirador

No obstant i com a conseqüència de las al·legacions formulades per alguns particulars durant el període d'exposició pública, es reconsiderà per part de l'ajuntament el Nou Plantejament i finalment es qualificaren aquestos terrenys com Àrea de Protecció del Paisatge, en què no es permetien noves edificacions. Aquest és un exemple de com la participació ciutadana pot evitar actuacions que hagueren hipotecat part de la funció de la Ronda.

L'obertura de la Ronda Sur permeté la revitalització de la zona comercial situada en les proximitats del mercat i millorà l'accessibilitat a la zona recreativa formada per piscines d'ús públic i bar-restaurant, emplaçada en un enclavament privilegiat a prop de las instal·lacions industrials conegudes com el "Tint". A aquesta zona s'accedeix des de la Ronda mitjançant un primer tram de carrer en pendent, fins a l'inici d'una escala amb diferents parts per a salvar el fort desnivell existent. Lamentablement aquestes instal·lacions no estan actualment en ús i seria molt interessant la seua recuperació i posada en servei per a atendre la creixent demanda turística de la població.

Amb posterioritat, en l'any 2006 i amb accés des de la Ronda, s'inaugurà el Jardí del Mirador emplaçat sobre una planura abancalada vorejada per un meandre del riu Clarià, que amplià i millorà una de las funcions per a las quals es plantejà la citada Ronda, que era disposar de magnífiques vistes sobre el casc antic de la població, la vall i la serra.

En l'actualitat l'estat de conservació de la Ronda Sur és bo i continua complint les funcions per a les quals va ser dissenyada i construïda, constituent en nombroses ocasions l'únic accés del trànsit motoritzat a l'antic casc urbà, davant les cada vegada més freqüents limitacions de circulació a través del carrer Diputat Joaquín Castelló, imposades pels nous criteris de mobilitat sostenible.

ACCÉS A LES COVETES DELS MOROS

Les Covetes dels Moros estan situades al nord-est del casc urbà al marge dret del riu Clarià i estan forma-

des per un conjunt de 53 coves-finestres excavades en un penya-segat rocós, construïdes possiblement en època andalusí. Van ser declarades Monument historicoartístic en l'any 1931 i actualment estan considerades BIC (Bé d'Interés Cultural).

Amb el foment del turisme d'interior i l'increment de la mobilitat motoritzada, es venia registrant una gran afluència de visitants, que es trobaven amb grans dificultats per arribar-hi, ja que no existia accés per a vehicles i l'accés de vianants es realitzava des del casc antic a través d'una senda que descendia fins al fons del barranc, per a ascendir de nou fins a la boca d'entrada.

Per a facilitar l'accés l'ajuntament acordà sol·licitar de la Diputació de València, assistència tècnica per a la redacció d'un projecte d'accés a Les Covetes, la qual va ser aprovada en juliol de 1970 i el projecte es redactà en novembre de 1971.

Com a resultat de les observacions de camp realitzades, es desestimà la possibilitat de comunicació directa des del casc urbà i s'adoptà la solució d'accés des de l'aleshores denominada carretera comarcal C-3316 d'Alcúdia a Villena, actualment CV-81, aprofitant l'aplanament del camí dels Corralles, en un primer tram d'uns 300 metres de longitud, per a seguir a partir del dit caseriu vorejant el barranc a cota suficient per a arribar a les proximitats de Les Covetes. La longitud total de l'accés seria aproximadament de 900 metres amb una pendent màxima del 6% i una amplària de la secció transversal de 6 metres.

Al final del tram s'emplaçaria una zona d'aparcament i maniobra per a vehicles, des de la qual s'iniciaria una escala per a vianants d'uns 50 metres de longitud i 8 m de desnivell. L'execució de les obres exigiria realitzar desmuntes i terraplens de certa importància així com un tram de mur per a sosteniment de la plataforma d'uns 100 metres de longitud i altures compreses entre 1 i 3,50 metres. El cost de les obres ascendiria a 1.331.420,00 pessetes, que equivalen aproximadament a 8.000 euros.

Planta accés a les Covetes

Detall accés a les Covetes

La falta de disponibilitat econòmica retardà l'adjudicació de les obres i per altra part es va obrir pas a una major sensibilitat cap a temes de protecció del paisatge i conservació del territori que van fer inviables les obres tal i com estaven projectades, ja que seria impossible obtenir una declaració d'impacte ambiental favorable i més encara en una zona tan sensible com és l'entorn d'un monument històric.

En resum, un més de tants projectes que en el context de l'època es plantejaren com a obres necessàries i que amb el pas del temps i el canvi de paradigmes de mobilitat i mediambientals han quedat en curiositats i temes de reflexió per a generacions posteriors.

TÚNEL ENTRE LA RONDA SUR I LA PLAÇA DE L'AJUNTAMENT

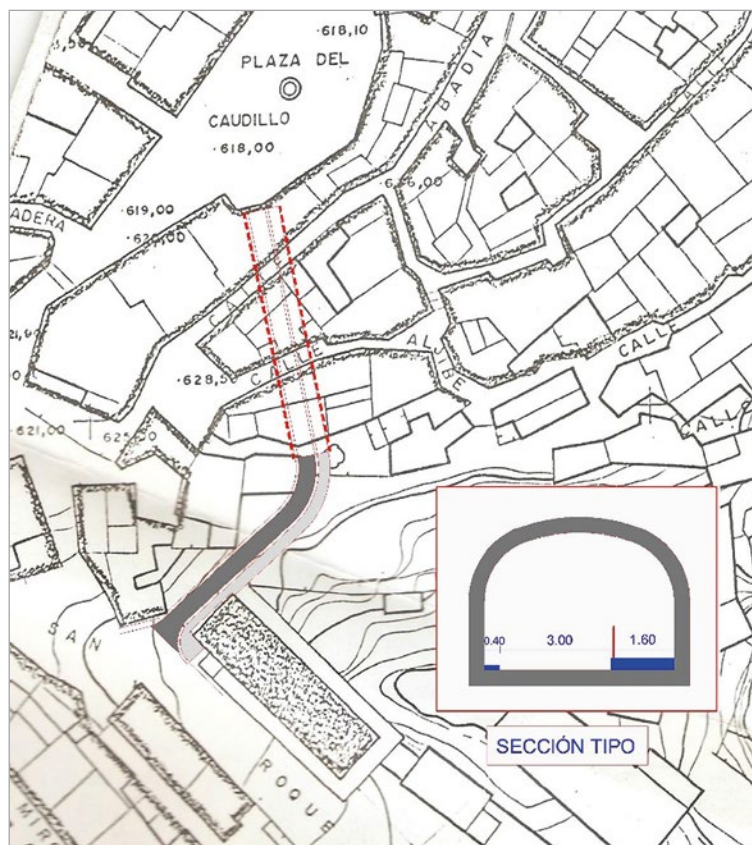
A títol de curiositat citarem breument una iniciativa poc coneguda, consistent en l'estudi d'un túnel per a comunicacional directa de vehicles lleugers i via-

nants entre el carrer de Sant Roc i la plaça del Caudillo, actualment Plaça de l'Ajuntament.

L'ajuntament sol·licità a la Diputació Provincial suport tècnic per a realitzar un estudi sobre la viabilitat d'aquesta actuació. Per part del personal facultatiu de Vies i Obres es realitzà un alçament topogràfic de la zona per a comprovar que la diferència de cotes entre els seus extrems permetia superar el desnivell amb pendent acceptable i si la cota superior del revestiment quedava a una profunditat suficient baix dels carrers Abadia i Aljub, per a no afectar als fonaments de les edificacions.

D'aquest estudi previ es deduí que la pendent del tram no superaria el 7% i la diferència de cotes entre el recobriment del túnel i la rasant dels carrers seria com a mínim de 5 m, pel que en principi l'obra resultava viable.

El traçat en planta s'iniciaria en el carrer de Sant Roc, prop del Mercat Municipal i en el seu extrem final

Planta i secció tipus

Planta sobre ortofoto 2020

s'aprofitaria l'existència d'una cova situada en un angle de la citada plaça i que servia de magatzem a un comerç de salades. La longitud total de l'obra seria aproximadament de 96 metres, dels quals 52 correspondrien al túnel pròpiament dit, incloent els 11 m de la cova actual, i la resta a l'accés. La secció prevista per al túnel tindria d'ample un total de 5,00 m distribuïts en calçada de 3,00 m, dispositius de protecció a la part esquerra de 0,40 m. i andana a la vora dreta de 1,60 m. El gàlib útil mínim seria de 2,50 m i la màxima altura lliure de 3,15 m.

El seu emplaçament coincidiria en part amb el d'una galeria (alcavor) que servia de desaigüe de l'antiga font abeurador, situada al cantó de la Plaça de l'Ajuntament, prop de la boca d'eixida del túnel, i posteriorment de la font-sortidor situada al centre. En un article del Programa de Festes de l'any 1994 i en la publicació nº 3 de la Col·lecció Estudis Locals, l'autor dels quals és Rafael Doménech Domínguez, es detallen el traçat, les característiques i les dimensions del citat alcavor.

Aquest estudi previ arribà a materialitzar-se en un Avantprojecte de Túnel entre Ronda Sur i Plaça de l'Ajuntament, però la iniciativa quedà completament oblidada. Amb posterioritat a aquests treballs, s'ampliaren els espais edificats tal com es pot observar en l'ortofoto que s'acompanya, i en conseqüència actualment la realització del projecte ja no seria viable, i mai amb el traçat inicialment previst.

No obstant, modificant el seu traçat en planta per no afectar a las noves edificacions, així com la seua secció transversal, podria reconsiderar-se la conveniència de construir un túnel d'ús exclusivament de vianants que comunicara directament la zona del mercat amb la Plaça de l'Ajuntament, evitant els forts desnivells que actualment han de superar els transeünts per a realitzar aquest recorregut.

Aquesta actuació no passà de la fase d'avantprojecte i amb la present descripció només pretenem rescatar-la de l'oblit en què queden moltes iniciatives per falta de disponibilitat econòmica, per canviar les prioritats i necessitats amb el pas del temps o per qualsevol altra circumstància que no ve ara al cas.

Juan A. Piedra Alcaraz

Evolució dels cognoms més nombrosos de Bocairent els darrers 375 anys (el 1616, el 1990 i el 2019)

I. Introducció

El 1990, al Programa de Sant Agustí, publicava un xicotet estudi sobre els llinatges o cognoms de la gent empadronada a Bocairent.

Avui comparem els principals cognoms del 1646, estudiats per Vicent Satorres i Calabuig amb els de 1990 i amb els de 2019 segons les dades estadístiques de la Generalitat Valenciana

És molt interessant llegir, prèviament, el completíssim estudi de Vicent Satorres publicat al Programa de Sant Blai de 1989 i el meu de 1990, en el Programa Sant Agustí, ja que es tracta de comparar i veure l'evolució dels principals cognoms al llarg del temps.

Afegir al que deia el 1990 que la normativa quant a Registre Civil va posar-se al dia en dos aspectes respecte a la persona; d'una banda, anul·lant l'obligatorietat d'elegir noms del santoral catòlic, i de l'altra, deixant a la lliure imaginació del progenitors el nom del nadons amb les úniques recomanacions que foren noms, paraules que no es presten a confusions ni vagen contra la dignitat dels infants.

Complementant eixa política d'obertura el que tinga per cognom una paraula indigna o confusa podrà

sol·licitar que li siga canviat. Per exemple, si a algú que li diuen Bordalàs, i vol deixar de ser "bort", puix pot canviar de cognom. També pot fer-ho algú que es diga Expósito, si vol deixar de recordar que algun avantpassat va passar pel pòsit de xiquets tinguts fora del matrimoni, i si et diuen Rufian pots demanar el canvi per oblidar que algun dels avantpassats va ser més roïn del que calia.

L'altre canvi important, perquè acaba amb una normativa misògina que ha durat segles i segles, és la possibilitat de triar que la criatura s'inscriba amb el cognom de la mare primer i el del pare el segon.

L'altre canvi que va comportar la suposada democràcia és poder utilitzar al Registre Civil les llengües cooficials que tinga cada autonomia. Una cosa tan lògica i senzilla tenia dos enemics, El Decret de Nova Planta, implantat "*por derecho de conquista...*" i l'Alçament del Dictador Franco, en ambdós casos l'administració sols reconeixia la llengua castellana, que a nivell polític l'anomenen "español".

"Si eres valencià, per què no ho és el teu nom?" Esta va ser una exitosa campanya que va dur a terme l'Associació Cultural Bekirent en la dècada dels 70 del segle passat. Això també es pot fer normalitzant el nom en valencià, simplement presentant una sol·licitud en el Registre Civil.

II. Taula dels 18 cognoms més nombrosos al Bocairent del segle XVII

1. Belda	10. Castelló
2. Vañó/Vanyó	11. Sanchis
3. Molina	12. Calabuig
4. Beneyto/Beneito	13. Puerto
5. Ferre	14. Pérez
6. Calabuig	15. Cabanes
7. Martínez	16. Galbis
8. Asensio	17. Silvestre
9. Alcaraz	18. Colomer

III. Taula dels 24 cognoms més freqüents al Bocairent de 1990

ordre	cognom	primer	segon	total
1	Vanyó i Vañó	361	366	727
2	Beneyto/ito	263	202	465
3	Molina	239	192	431
4	Ferre	230	179	409
5	Belda	165	163	328
6	Silvestre	144	166	310
7	Puerto	120	89	209
8	Domènech	95	98	191
9	Pérez	87	84	171
10	Castelló	63	106	169
11	Vicedo	83	78	151
12	Calatayud	90	69	159
13	Pascual	81	73	154
14	Sanz	68	79	147
15	Cabanes	71	67	138
16	Sanchis	73	60	133
17	Calabuig	77	55	132
18	Francés	68	62	130
19	Asensio	79	48	127
20	Sempere	60	68	128
21	García	53	65	118
22	Gisbert	63	51	114
23	Martínez	38	72	110
24	López	57	51	108

IV. Taula dels 19 cognoms més freqüents al Bocairent de 2019

ordre	cognom	primer	segon	total
1	Vanyó i Vañó	283	264	527
2	Beneyto/ito	204	165	369
3	Molina	199	160	359
4	Ferre	177	159	336
5	Belda	135	154	289
6	Silvestre	132	152	284
7	Puerto	92	67	159
8	Domènech	69	78	147
9	Pérez	65	76	141
10	Vicedo	67	66	133
11	Francés	71	54	125
12	Asensio	75	49	124
13	Calatayud	61	59	120
14	Castelló	52	61	113
15	Sempere	76	34	110
16	Calabuig	56	51	107
17	Cabanes	54	52	106
18	Pascual	52	53	105
19	Gisbert	52	49	101

V. Conclusions a la vista de les taules

Tres-cents setanta-cinc anys separen aquestes taules de cognoms i comprovem a l'estudiar-les que els llinatges canvien d'ordinal però ni hi ha fugides o desaparicions sobtades ni hi ha irrupcions tumultuoses.

És a dir, que Vañó, Beneyto, Molina, Belda i Ferre estan sempre entre els cognoms més presents i dona la sensació que continuarà així.

Bocairent, estadística de Conselleria en mà, des de 2008 a 2020 ha perdut una mitjana de 30 veïns per any i a finals d'aquest últim érem 4.142 habitants.

VI. Estudi etimològic i semàntic d'alguns cognoms de Bocairent.

No és fàcil trobar definició i origen de tots els cognoms ni les explicacions que a continuació s'apunten són d'absoluta certesa. cal prendre-les com a hipòtesi, deduccions, supòsits que ens aproximem a allò que va poder ser l'origen de cada cognom.

Intentarem definir alguns cognoms bocairentins dels esmentats als llistats anteriors, en especial els d'origen català-valencià que són els més abundosos a la nostra Vila. Queda per a un altre assaig l'estudi heràldic, les armes i la noblesa de cada un dels cognoms.

ABAD.- En valencià Abat. Del llatí “abbate”, superior d'un monestir d'hòmens.

AGUILÓ.- Diminutiu d'àguila. Lloc alt que sol visitar l'àguila.

ALBERO.- Possible degradació d'Alberó, d'origen germànic que significa *ós noble*.

ALBERT.- Nom propi de persona, Sant Albert, d'origen germànic. Vol dir “senyor noble”.

ALBORCH.- D'albors, contracció d'albosser, dialectal d'arborcer o arborç, planta silvestre anomenada en castellà “madroño”. També pot ser de l'àrab “al-borj”, que significa *la torre*.

ALCARAZ.- Topònim de la vila d'Alcaraz. Podria vindre de l'àrab “al-karaz”, *el cirerer*.

ALEIXANDRE.- Del nom propi Alexandre, d'origen grec.

ALEMANY.- Nom gentilici. Relacionat amb Alemanya, nom d'un dels pobles germànics.

ANTOLÍ.- Derivat del llatí “Antoninus”, nom de diversos Sants.

APARICIO.- Castellanització d'Aparici, del llatí “Apparitio”, que vol dir compareixença, nom que a l'Edat Mitjana es donava a la festa de l'Epifania. Es posava aquest nom a infants nats el 6 de febrer.

ARACIL.- Aglutinació del llatí “Ara-Coeli”. Hi ha una cartoixa amb aquest nom.

ASENCIO.- Castellanització d'Asensio.

ASENSIO.- Nom gentilici, Sant Asensi. També referit a l'Ascensió de Jesucrist al cel i als nats el dia o la vespra de la festa.

AVINENT.- Seria sobrenom d'una persona *afable, fàcil de tractar*.

BACETE.- Podria ser un derivat del castellà “bacinete”, valencià bacinet, gibrell o plat fondo, capell de ferro que forma part de l'armadura.

BALAGUER.- Nom de ciutat. El nom deuria significar originàriament “camp de bàlec”, planta lleguminosa i espinosa més coneguda per argelaga.

BALDÓ.- Nom germànic que significa *audaç, fort*. Diminutiu de balda, peça de ferro xicoteta que sol travar les fulles de les portes antigues.

BARBERÀ.- Nom de poble, vila i conca catalanes. Del llatí “Barbarianus”, derivat del nom personal “Barbarius”.

BARCELÓ.- Forma masculinitzada de Barcelona.

BAS.- Antic vescomtat d'Olot. D'origen probablement pre-romà. Es conserva en topònims de poble; Sant Privat de Bas, Sant Esteve de Bas.

BATALLER.- Com a substantiu, guerrer, home de batalla. Com adjectiu, batallador.

BELDA.- Nom de probable origen àrab i que vol dir *vila*.

BELLVER.- Topònim d'una vila de la comarca catalana de la Cerdanya i del Castell de Mallorca. Ve del llatí “bellum videre”, bella vista o punt de bella mira.

BENEITO.- Beneit, participi passat del verb beneir. Les formes acabades en “eit” són arcaismes catalans d'influència occitana. Beneitó, familiarment home tranquil.

BENEYTO.- Castellanització de Beneito.

BENLLOC.- Vila situada a 30 quilòmetres de Castelló. Etimològicament “Bell-lloc”, lloc bonic.

BERENGUER.- Nom germànic de “Beringar”, compost de “berin”, *ós* i de “gar”, *preparat per a la lluita*. Berenguer també es gentilici de molts nobles catalans.

BERNABEU.- Gentilici. De sant Bernabé, amb cavi de terminació per influència de Bartomeu.

BERNÀCER.- Bernàsser, del nom propi àrab Benàsser, “fill de Nasser”.

BERNAT.- Nom propi de persona. Sant Bernat. Nom germànic que ve de Berinhard, *ós fort, fort com un ós*.

BERNAL.- Del germànic Bernwald, *ós que governa*.

BLANES.- Topònim d'una vila catalana, 45 quilòmetres al sud de Girona.

BLASCO.- Nom propi aragonès. Fou molt conegut D. Blasco d'Alagó.

BODÍ.- Topònim, nom de mas de Bocairent. Com a nom derivat del pare ve del germànic “Baldwin” que vol dir *amic audaç*.

- BOLUMAR.- Derivat d'embolumar, enterbolir, figuradament enganyar amb bones paraules. Etimològicament d'embolum", embolic, cosa que fa nosa.
- BONO.- D'origen italià "Buono" o "Bono", equivalent al català Bo.
- BORDERA.- Femení de border, propietari, llogater o treballador d'una *borda*, casa en el camp separada del mas i destinada a guardar eines i a habitar-la els treballadors.
- BORDERIA.- Possiblement deformació de Bordera. Per ell mateix vol dir qualitat de bord o casa on es recullen infants sense pare.
- BORONAT.- Referit a les circumstàncies del naixement, ve de bonanat, *nat en bona hora*.
- BORRELL.- Del llatí "burrellus", *vermellós*, utilitzat com a malnom. També nom personal freqüent a l'Edat Mitjana.
- BOSCÀ.- Que habita en el bosc, persona no cultivada. Que es cria al bosc, silvestre.
- BOTELLA.- Del substantiu botella, aplicat com a malnom.
- BOU.- Del substantiu bou, animal bòvid, aplicat com a malnom.
- BROTONS.- Plural de brot. Brot que comença a sortir.
- CABALLER.- Castellanització de Cavaller, home que ha rebut l'orde de cavalleria.
- CABANES.- Topònim d'un poble de Castelló i un altre de l'Alt Empordà. Plural de *cabana*, construcció rústica.
- CALABUIG.- En llatí, nom propi d'home "Calopodius". Com a topònim poblet agregat al municipi de Bàscara, a Girona.
- CALATAYUD.- Nom d'una ciutat aragonesa, d'origen àrab.
- CALVO.- Castellanització de calb. Del llatí *calvus*, cap-pelat, utilitzat com a sobrenom o malnom.
- CAMARASA.- Nom de la vila de la comarca catalana de La Noguera. D'origen preromà, tal vegada cèltic.
- CAMBRA.- Habitació, peça d'un edifici. Del llatí *càmera*.
- CAMPINS.- Camp de pins. Poblet de Barcelona. Del llatí "campinos", campets.
- CAMÚS.- De l'adjectiu camús, sense barba. De nas curt i aplanat.
- CANDELA.- Cilindre de cera que en encendre's serveix per fer claror.
- CANTÓ.- Aplicació onomàstica del substantiu cantó, angle format per dues façanes o parets. Nom propi, *Cantonus* que apareix en inscripcions de l'època romana.
- CARBONELL.- Derivat diminutiu de carbó. Topònim, llogaret de la Costera.
- CARDÓS.- Derivat de card. Topònim, Valls de Cardós. O derivat del nom propi personal llatí "Cardús".
- CASANOVA.- El que naix o viu a la casa nova.
- CASASEMPERE.- Compost de casa i en origen Sant Pere.
- CASCANT.- Del verb cascar, trencar sense arribar a produir la separació de les parts.
- CASTELLÓ.- Nom de diferents ciutats i viles. Del llatí "castellione", castellet, per ser diminutiu.
- CERDÀ.- Nadiu o propi de la comarca catalana de La Cerdanya.
- CHÀFER.- Castellanització de Jàfer, de l'àrab "jafir", dur.
- CLIMENT.- Del llatí "Clemente". En valencià, Climent, nom de diversos sants.
- COELLO.- Coelló, diminutiu de coell, peduncle que sosté l'oliva o la cirera a la branca.
- COLL.- Part del cos de l'home. Muntanyola o puig de poca alçada.
- COLOMER.- Del llatí "columbarium", criador de coloms, lloc on habiten els coloms.
- COLOMINA.- Femení, nadiva o pròpia de Santa Coloma. Diminutiu afectuós de coloma. Derivat de coromina, camp de secà, "campiña" en castellà.
- CONCA.- Nom d'accident orogràfic, territori voltat de muntanyes.
- CORACHAN.- Del poble de la Tinença de Benifassà, Corachar.
- CONESA.- Nom d'un poble. Pot vindre del llatí "condesa", vegetació, però podria tindre origen àrab, "kunisa" i significar esglesiola.
- CORTÈS.- Que té cortesia, que obra amb cortesia, ben educat.
- CREMADES.- Forma plural de cremada.
- DOMÈNECH.- Nom de Sant Domènec amb la grafia arcaica "ch" que cal pronunciar "c". Del llatí "Dominicus" que significa *del Senyor*.
- DOMÍNGUEZ.- Topònim d'un mas de Bocairent. Derivat del gentilici castellà Domingo que passa als fills afegint la terminació "ez".
- DONAT.- Del llatí "Donatus" nom de nombrosos sants.
- DURÀ.- Nom llatí considerat com de bon auguri "Durandus" que significa, que ha de durar.
- ENGUIX.- Grafia aglutinada d'En Guix, compost del substantiu Guix precedit de l'article personal i protocolari En.

- ESPÍ.- Del llatí “spínu”, nom de diferents plantes espinoses.
- ESPINÓS.- Que té espines. Figuradament home aspre de geni, difícil de tractar.
- ESPLUGUES.- Nom de diverses viles de Catalunya. Del llatí *speluca* que vol dir cova.
- ESTEVAN.- Embolic entre el valencià Esteve i el castellà Esteban. Nom de sant, primer màrtir cristià, encara que el nom ve del grec “Stephanus”.
- ESTEVE.- De la mateixa procedència de l'anterior.
- ESTRUCH.- Derivat de l'adjectiu antic *astruc* que vol dir sortós, feliç.
- FERRANDIS.- Valencianització dels castellà Fernández.
- FERRANDIZ.- El mateix que l'anterior.
- FERRE.- Segons F.B. Moll i Lluís Almerich, vindria de ferrer, home que treballa el ferro. Segons Vicent Satorres i Calabuig si la pronúncia general és Ferre i no Ferrer ni Ferré, es podria pensar en una forma arcaica de “ferro” i aleshores seria un malnom o sobrenom.
- FERRER I FERRERO.- Tindrien explicacions similars a les anteriors.
- FERRI.- Nom d'origen italià i relacionat amb el ferro.
- FRANCÉS.- Nadiu de França, que viu o ha viscut a França.
- FUSTER.- Del llatí “fustarius”, que treballa la fusta.
- GALBIS.- Valencianització del llinatge castellà Gálvez.
- GALIANA.- Forma femenina del nom Galià. A l'Edat Mitjana *via Galliana* era un camí que travessava la península procedent de França.
- GALVAN.- Galvany, nom germànic d'un heroi llegendari del cicle arturià anomenat “Walwain”.
- GARCIA.- Antigament s'utilitzava com a nom propi. Nom castellà d'origen pre-romà probablement ibèric.
- GARRIGÓS.- Que conté garriga o que es troba en la garriga, que és un terreny no conreat poblat de mates, arbuts i arbres no gaire grossos.
- GILABERT.- Nom germànic que significa *sageta brillant*.
- GINER.- Nascut al primer mes de l'any, gener. En llatí, “Januarius”.
- GIRONÉS.- Natural o el que viu a Girona.
- GISBERT.- Nom germànic de “Gisiperht”, *brillant per la sageta*.
- GÓMEZ.- Derivat del nom antic Gome.
- GRAMAJE.- En francès hi ha el cognom “Gramache”, variant de l'antic occità “Gramatge” que vol dir *advocat, escriptor*.
- GUAITA.- Home que presta servei de vigilància.
- IBORRA.- Nom d'un poble català de La Segarra, d'origen pre-romà.
- JORDÀ.- Nom del riu bíblic de Palestina. A l'Edat Mitjana es batejava els infants amb aigua del Jordà duta pels peregrins. Jordà també és nom propi d'home, Sant Jordà.
- JORNET.- Antigament la *jornea* era una peça de vestit que portaven els hòmens, heralds i patges. Jornets és el topònim d'un llogaret agregat al municipi de Sencelles, a Mallorca.
- JUAN.- Als llibres antics de l'ajuntament, Joan. Nom de diversos sants i en especial del Baptista. “Johannes”, en hebreu significa *Déu dona gràcia*.
- JULIÀ.- Nom de sant. Del llatí “Julianus”, nom personal.
- LÓPEZ.- Cognom castellà derivat del nom personal Lope.
- LUNA.- El nom de l'astre nocturn aplicat a persones que parlaven de les influències de la lluna sobre la vida i la salut.
- LLAVADOR.- Del llatí “lavatore”, referint-se a persones que es dedicarien a l'ofici de rentadors.
- LLINARES.- Castellanització de llinars, camps de lli.
- LLOBREGAT.- Riu que desaigua prop de Barcelona. Es diu que una cosa és llòbrega quant és fosca o tenebrosa.
- LLOPIS.- Valencianització del cognom castellà López.
- LLORCA.- Nom d'un poblet de La Marina. A Maella, a l'Aragó catalanoparlant anomenen llorca els caus dels conills.
- LLORENS.- Castellanització de Llorenç, nom de sant, del llatí “Laurentius”, que significa natural de la ciutat de Laurentum.
- LLUCH.- Nom de Sant Lluch evangelista, amb la terminació antiga “ch” que cal no pronunciar a la castellana.
- MASIÀ.- Nom del sant apòstol conegut actualment pel nom castellanitzat de Maties.
- MARCO.- Castellanització del nom propi de Sant Marc.
- MARSET.- Derivat en diminutiu del mes de març, aplicat a algú que naix durant aquest mes.

- MARTÍ.- Nom de sant, en llatí Martinus.
- MARTÍNEZ.- Cognom castellà derivat del nom propi Martín.
- MASCARELL.- Nom de poble i muntanya, derivat de l'àrab "mo'askara", *campament* amb el sufix romànic "-ellu". O derivat de mascara, polsim negre, especialment del carbó.
- MATADC.- Nom d'origen aràbic derivat del nom personal "Ahmed-Aix".
- MESTRE.- Nom de l'home que es dedica a ensenyar. Del llatí "magister".
- MICÓ.- En occità Micou és una forma familiar de Domingo, Mingo amb el sufix "ot" que utilitzem en valencià com a diminutiu i com a despectiu.
- MIRA.- Forma femenina de Mir, d'origen germànic "Miro" vol dir famós, il·lustre.
- MIRALLES.- Derivat de mirar, originàriament significava *talaia de guaita*.
- MIRÓ.- Com hem dit abans "Miro", d'origen germànic vol dir famós i il·lustre.
- MOLINA.- Del mot arcaic *molina* que vol dir molí. La paraula és viva a Bocairent on els molins de vent per traure aigua s'anomenen molines.
- MOLTÓ.- Sobrenom, mascle de l'ovella.
- MOLLÀ.- O mollal, es diu de certes fruites molt toves i a l'ametla de corfa fàcil de trencar.
- MOMPARLER.- Castellanitzaació de Montparler, nom aglutinat que fa referència a una muntanya que parla.
- MOMPÓ.- De Montpou, del llatí "monte putei", muntanya del pou.
- MONERRIS.- Del cognom navarrès-aragonés *Munárriz* que ve del basc munarri que vol dir pedra de fita.
- MONLLOR.- De Montllor, del llatí "monte lauri", muntanya del llorer.
- MONTAGUT.- Aglutinació que significa muntanya aguda.
- MORA.- Referit al fruit de la morera o de l'esbarzer i també topònim. Nom de diverses viles catalanes i aragoneses. Femení de moro.
- MORANT.- Nom germànic, del nom "Morand" o potser de "Maurus", que vol dir moro.
- MORIÓ.- En documents antics apareix morió com a *mort natural*. El morrió és un morral que es posa als animals perquè no mosseguen o el recipient que es penja als morros de les bèsties per tal que puguin menjar. També hi ha un barret militar que es diu morrió.
- NAVARRO.- Nadiu de Navarra.
- OLCINA.- Del llatí "ilicina", en valencià alzina.
- OLIVA.- Nom del fruit de l'olivera. A l'Edat Mitjana apareix com a nom de persona.
- ORTIZ.- Pot vindre del nom germànic "Ortwin", amic de l'espasa.
- PALAO.- Possiblement del substantiu palau, llatí "palatium", edifici gran i sumptuós.
- PALOP.- D'etimologia incerta. Sembla relacionable amb Polop, poble de La Marina, i nom d'una partida rural de la serra Mariola. També Palop és el nom d'una varietat de raïm.
- PALLARDÓ.- Relacionable amb pallard, xic o home alt i esvelt.
- PASCUAL.- Castellanitzaació de Pasqual, del llatí "Paschalis", nom de diversos sants.
- PASTOR.- Del substantiu pastor, en llatí "pastore", guardador del bestiar.
- PAYÀ.- Grafia dialectal de pallar, gros munt de palla o estança on es conserva.
- PEIDRO.- A l'igual que Peiró, venen del substantiu *pedró* o *peiró* si ho derivem del nom arcaic *peira* i signifiquen pedra que sosté una creu o imatge religiosa.
- PENADES.- Probablement ve d'un adjectiu "pinnetense" derivat de "pina" que vol dir *penya*, i podria interpretar-se com a paratge rocós.
- PENALBA.- Del llatí "pinna alba", penya blanca.
- PÉREZ.- Llinatge castellà derivat del nom propi Pero (Pedro).
- PERIGÜELL.- Possible aglutinació del nom Pere i el cognom Güell, que en gascó vol dir ullal o font d'un riu, o vindre del llatí diminutiu "vadum", que vol dir *gual* (en castellà vado).
- PENA.- Castellanitzaació de Penya, del llatí "pinna", gran massa de pedra en el seu estat natural.
- PLA.- Del llatí "planum", terreny pla.
- PRATS.- Del llatí "pratium", plural de prat, extensió de terra on es deixa créixer l'herba.
- PUERTO.- Nom castellà de port, de mar o de muntanya.
- PUIG.- Del llatí "podium", monticle, elevació de terreny.
- QUILIS.- Possible valencianitzaació del llinatge castellà Quílez.
- REIG.- Del llatí "rege", rei, genitiu "regis".
- REVERT.- Probablement del germànic "Radobert", brillant pel consell.
- RIBERA.- Del llatí "riparia", vorera del riu o del mar.

- RICO.- Forma castellana de ric, possiblement aplicat com sobrenom.
- RODRIGUEZ.- Cognom castellà derivat del nom Rodrigo.
- SABATER.- Qui fa sabates.
- SALA.- Del germànic “salla”, cambra de rebre. A l’Edat Mitjana apareix com a nom personal.
- SAMPER.- Grafia aglutinada de Sant Pere.
- SANCHEZ.- Cognom castellà derivat del nom propi Sancho.
- SANCHIS.- Valencianització de Sánchez.
- SANTONJA.- F. B. Moll ho relaciona amb el topònim francès “Saintonge”.
- SANZ.- Derivat de “sanctus”, sant. Nom d’un sant martiritzat a Còrdova en el segle IX.
- SAPLANA.- Del llatí “plana”, terreny pla. Per aglutinació amb l’article arcaic *sa*.
- SARRIÓ.- Del nom de la població aragonesa de Sarrión.
- SATORRES.- I Satorre, aglutinació de torre i l’article salat *sa*.
- SEGARRA.- Nom d’una comarca catalana. D’origen pre-romà, podria ser basc on “sagar” vol dir pomera.
- SEMPERE.- Grafia aglutinada de Sant Pere.
- SERRANO.- El que viu o es cria a la serra.
- SILVESTRE.- Nom de Sant Silvestre. Que es cria al bosc.
- SIRERA.- Del substantiu cirera, nom de fruita.
- SISTERNES.- Plural de cisterna, dipòsit per recollir aigua de la pluja.
- SOLER.- Del llatí “solarium” derivat de “solum”, terreny on pega el sol.
- TEROL.- Nom valencià de Teruel.
- TOLOSA.- Tolosa és una important ciutat de Llenguadoc.
- TOLSÀ.- Contracció de *to/osa*, el nadiu o el que viu a Tolosa.
- TORMO.- Paraula antiga que volia dir penyal aïllat.
- TORREGROSA.- Grafla aglutinada de torre i grossa. Nom de població.
- TORRÓ.- Sobrenom derivat del dolç anomenat torró.
- TORTOSA.- Nom de ciutat a la Ribera de l’Ebre, antiga Derosa, d’origen pre-romà.
- TUDELA.- Del nom de la ciutat de Tudela.
- UBEDA.- Nom de ciutat andalusa. També topònim d’un llogaret del terme del Pinós.
- UREÑA.- Femení del mot castellà “uraño”.
- VALERO.- Nom de Sant Valero.
- VALLS.- Plural de vall, extensió de terreny enclotat entre muntanyes. Poble de Catalunya.
- VANÓ.- Cognom originari de França on es denominà ‘Vagneaux’. En passar a Catalunya es transforma en Vanyó, que després es castellanitza en Vañó. El trobem al “Dictionnaire etymologique des noms de famille et prénoms de France”. Segons F. B. Moll, podria ser grafia incorrecta de Banyó, derivat de banya.
- VERDÚ.- Nom antic d’una classe de tela que servia per fer tendes de campanya. Nadiu o habitant de la ciutat de Verdú, d’origen cèltic com el *Verdum* francès.
- VICENT.- Del llatí ‘Vicentius’, nom d’alguns sants que vol dir *vencedor*.
- VIDAL.- Nom de diversos sants que significa vivaç, sa, fort.
- ZAPATER.- Valencianització del castellà zapatero.

Josep Villarrubia Juan
Bocairent, setembre de 2021.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- “Els llinatges catalans: Catalunya, País Valencià, Illes Balears”, de Francés de Borja Moll. Mallorca, 1982.
- “Els cognoms catalans; origen i definició”, de Lluís Almerich. Editorial Millà. Barcelona 1968.
- “Diccionari Català-Valencià-Balear”, d’Alcover i Moll. Editorial Moll. Mallorca 1979.
- “Els llinatges bocairentins. Segles XV-XVIII” treball de Vicent Satorres i Calabuig, publicat al Programa de Festes de Sant Blai de Bocairent 1989.
- “Padró d’habitants de Bocairent”, llistats del M. I. Ajuntament de Bocairent.

Excursionisme i consciència nacional valenciana als primers anys seixanta

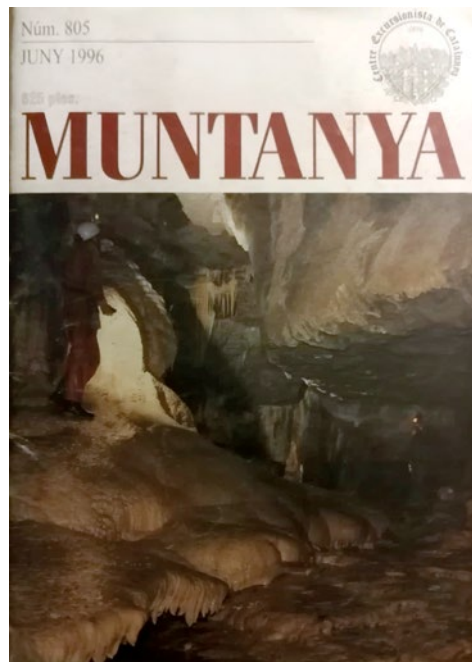
L'article que podeu llegir és un extret de dades provinents d'alguns treballs sobre excursionisme i qüestió nacional. Fou publicat pel mes de juny de 1996 al número 805 de la revista del Centre Excursionista de Catalunya, *Muntanya*.

El text formava part d'un projecte de recerca amb l'objectiu d'aprofundir en l'organització valencianista fora de la ciutat de València. Així, l'autor havia plantejat analitzar algunes comarques on contemporàniament (època d'interès de Ferré) havia arrelat un sentiment determinat de país. Un primer intent d'aquest objectiu fou esbossat a la tesi de 1993.

L'Alcoià (Alcoi), la Vall d'Albaida (Ontinyent-Bocairent) i la Costera (Xàtiva) foren les primeres comarques a estudiar. Finalment, però, fou un projecte frustrat per motius aliens a l'autor i aliens, també, als protagonistes, els quals, en tot moment, volien aportar referències per a l'estudi.

Les associacions excursionistes, dins el divers moviment de recuperació valencianista, han aconseguit -com saben els bocairentins- un paper fonamental (un dels més destacats) en la implantació de l'anomenat 'nou valencianisme', progressivament articulada després de 1939. Existiren baules de relació entre els excursionistes valencianistes dels anys vint i trenta i els posteriors excursionistes compatriotes dels anys cinquanta i seixanta? Arribà la memòria excursionista-valencianista de l'excursionisme valencianista republicà a les formes d'expressió valencianista (com foren els Aplecs) d'ençà de la primera dels anys cinquanta?

La història oral és una via d'obtenció de vivències de primera mà que ens pot aportar alguna resposta

a eixos interrogants. Era un dels objectius d'aquell programa de recerca no realitzat.

La via valencianista a través de l'excursionisme pot ser un indicador per a constatar que 'tot' no començà en el coneixement de l'assaig-guiatge d'aquella etapa, 'Nosaltres, els valencians'. El patriotisme valencià, expressat, per exemple, a través dels Aplecs de la Joventut valencianista, és un bon reflex de l'evolució i dels motius, ideals, dels valencianistes dels anys seixanta, presents amb anterioritat a les idees divulgades per Fuster; idees, d'altra banda, eixides, en part, de la dinàmica valencianista encetada. La lletra es duu en el cap i en el cor.

Podríem continuar escrivint una mica més sobre tot plegat. No és el moment. Només em resta per agrair a l'amic Villarrubia, home d'infinitos projectes i voluntats, que hagi proposat aquest esbós de treball (pensat per a ser desenvolupat amb d'altres recerques complementàries pel que fa al tema en qüestió) per a ser publicat en el llibre de festa de Bocairent.

També agraesc a Marcel·lí Sempere (agraïment que vull expressar i fer arribar a la seva filla, eficaç bibliotecària de la Vila), de fa poc traspassat, l'ajut documental sobre els valencianistes bocairentins dels anys seixanta. Una mostra del seu ajut resta reflectit en el text ara recuperat per Villarrubia.

Moltes gràcies, a tots vosaltres, per haver deixat un espai d'aquesta noble publicació a un germà de pàtria. I acabaré, com acaba l'himne d'eixa vila: Visca Bocairent!

Xavier Ferré Trill*

* Xavier Ferré Trill, (Reus, 1962). Cursà la llicenciatura en grau de Geografia i Història a la Universitat de Barcelona, on es doctorà en sociologia l'any 1993. Anys després es doctorà en Història a la Universitat de Tarragona (2002). Ha escrit llibres i articles entorn de la formació del valencianisme cultural i polític entre els anys cinquanta i seixanta, objecte de la primera tesi doctoral. També ha estudiat les idees nacionals d'Antoni Rovira i Virgili, tema central del doctorat obtingut el 2002.

ESTUDIS I RECERQUES

Excursionisme i consciència nacional valenciana als primers anys seixanta

Xavier Ferré i Trill

És sabut que al llarg dels anys seixanta els valencians van viure un procés de consciència de país centrada en la vindicació lingüística. L'activitat cultural —la consciència primera— fou articulada en una activitat política (a través del Partit Socialista Valencià). Però aquesta presa de coneixement de la llengua, del territori, de la cultura o història valenciana no és possible de tenir-la present sense l'activitat dels centres excursionistes. És així que, per exemple, a redós d'aquestes institucions tingué lloc una concentració (aplec, conferències) a fi d'anar estenent un tipus de realitat no gens difosa pels centres oficials estatals al llarg del franquisme. Sota el franquisme, doncs, i durant els primers anys seixanta, aquests centres excursionistes del País Valencià tingueren una funció de socialització, d'extensió a cercles determinats —els socis i assistents— d'una visió de país molt diferenciada —oposada— del tòpic fàcil provincià; del tòpic folklòric i deformador. En aquestes notes que segueixen volem palesar aquesta funció de cohesió nacional (de vertebració) del territori a través d'uns casos concrets de centres excursionistes valencians al voltant de l'organització d'unes concentracions culturals i polítiques: els aplecs.

És ben coneguda la importància del territori —de la identitat territorial— en la presa de consciència nacional. Saber quina és la història, la personalitat de cada comarca, de cada ciutat rellevant,

és cabdal per a tenir una visió exacta i directa de la pròpia comunitat nacional. D'altra banda, un dels elements constituents d'una nació és l'extensió territorial. Cal, doncs, que els connacionals que habiten una comunitat nacional determinada tinguin una relació amb el seu entorn, amb unes característiques socials i històriques que caracteritzen cada indret.

En aquest article veurem com es transmet aquesta consciència territorial —traduïda en la reivindicació política— a través de la tasca de cobertura dels centres excursionistes: a través de les seves revistes i a través de les xerrades que vehiculaven per donar a conèixer les problemàtiques més directes dels primers anys seixanta (entre 1960-1963) al País Valencià. Qüestions com la psicologia col·lectiva, qüestions lingüístiques i socials, restaven emmarcades en algunes de les activitats dels centres de l'Alcoià, Castelló, Ontinyent i Boiró.

EL CENTRE EXCURSIONISTA D'ALCOI

L'activitat a remarcar a la primera de la dècada dels seixanta és l'organització del II Aplec de la Joventut del País Valencià. Cal emmarcar aquesta celebració (al darrer diumenge d'octubre) en el context de nacionalització política valenciana a partir de l'activitat dels nacionalistes de la ciutat de València en

relació amb sectors polítics activistes de determinades comarques valencianes. L'Alcoià, tant per la seva caracterització industrial (indústria del paper i tèxtil) com per la seva personalitat nacional (ús de la llengua, revoltes socials anarquistes a la fi del segle dinovè), acompanyava la recepció d'activitats culturals amb un clar sentit de país. D'altra banda, en el Centre Excursionista (Centre Excursionista d'Alcoi, fundat el 3 d'octubre de 1950) tingué lloc un renovellament generacional que serví per a dinamitzar la vida de l'associació. En concret, la Secció de Cultura Valenciana endegà cursos d'aprenentatge de la llengua, i la revista de l'entitat, *Mariola*, introduí progressivament el valencià en les seves planes. Per tant, el Centre Excursionista d'Alcoi serà un puntal a l'hora d'aglutinar activitats de tipus nacionalitari a fi d'estendre la consciència nacional.

La celebració del II Aplec de la Joventut tingué lloc el 15 d'octubre de 1961 amb l'organització conjunta de la Joventut del Rat Penat (nucli nacionalista i activista que concentrava les seves activitats a redós de l'entitat centenària Lo Rat Penat) i el Centre Excursionista d'Alcoi. Les activitats dutes a terme foren sobretot de reconeixement de la història de la ciutat i de les celebracions populars (festes de moros i cristians).¹ A cada Aplec s'editava una «crida» on s'exposaven els motius principals de la trobada. La d'Alcoi deia així, entre altres coses:

«[...] Alcoi, la valenciana ciutat, centre industrial de gran prestigi, va a ser ara objecte de la nostra visita. El treball i la perseverància són els atributs d'aquest poble que en un terreny accidentat ha sabut alçar i mantindre potents manufactures, ferm bastiment

1. Per al seguiment de l'Aplec, el setmanari alcoià *Ciutat* (10 i 17 d'octubre de 1961) assabentà dels actes de la jornada: assistència a una missa a l'església de Sant Jordi, visita al Museu Arqueològic i al Casal Sant Jordi, on fou exhibit als assistents un documental sobre els Moros i Cristians; posteriorment anaren fins al Preventori Mariola i a la tarda tingué lloc una sessió de cinema valencià. L'assistència a l'acte fou d'unes dues-centes persones.

ESTUDIS I RECERQUES

d'una sòlida economia, poble que amb l'organització de les seves famoses festes de moros i cristians posa de relleu també un esperit d'unió i germanor admirables.

Treball i perseverància, unió i germanor, magnífiques virtuts que els joves de les terres valencianes han de posseir, prenent exemple del poble alcoià. Admirant les imponents muntanyes que encerclen Alcoi, els aprofitats rius que volten la ciutat, la joventut podrà intercanviar idees sobre la possibilitat que la seva atracció estigui influenciada pel deler de practicar aqueixes virtuts i estrenyent més i més els lligams, fer patent el desig de contribuir a l'enlairament de la nostra terra, aportant la nova saba al vell tronc, per aconseguir el seu redreçament. Els joves de lo Rat Penat, esperem vore'ns acompanyats en aquest dia per tots els altres joves que senten inquietuds espirituals i ànsies de cultura. Amb els braços oberts els acolliran germanivolament».

Els aplecs es constituïen en factor de dinamització territorial del nacionalisme –i no tan sols d'aquest moviment–, de l'extensió de la consciència de pertinença al llarg del país, i tot just prenent com a caps de brot indrets que simbòlicament prenen una entitat reivindicativa: bé des d'esdeveniments històrics (nuclis culturals i polítics a Xàtiva) o genèricament culturals (Alcoi, Castelló). Certament que aquestes concentracions civoculturals –que arran de la segona meitat de la dècada dels anys seixanta endegaran una clara politització– eren inicials del valencianisme dels anys vint i trenta; però també és cert que en la conjuntura de la dècada que comentem ens trobem amb un nou corrent humà, uns nous activistes: universitaris i no universitaris que impulsen l'organització d'aquests actes amb noves ideologies renovadores. Aquests aplecs seran alhora una baula d'unió amb els anteriors a la guerra; però alhora factors de mobilització en el mosaic d'una altra època: la que relacionava la lluita antidictatorial amb una transformació global del País Valencià (de l'agrarisme a la industrialització).

El Centre Excursionista d'Alcoi donà cobertura al II Aplec nacionalista; però hem dit que el context requeria una

L'any 1968, el Centre Excursionista de Castelló se sumà a l'homenatge a Pompeu Fabra.

connexió amb les ideologies que es donaven en aquella conjuntura. Aquest Centre Excursionista també hi tingué un paper preponderant. En el moment d'expansió territorial del nacionalisme cultural, la connexió entre la ciutat de València i el rerepaís era bàsica. I es portà a terme justament per mitjà de conferències fetes per uns universitaris que havien endegat una renovació –amb el mestratge de professors de la resta dels Països Catalans– del panorama universitari valencià dominat pel sindicat oficial del SEU (Sindicato Español Universitario). Com a mostra esmentem algunes d'aquestes conferències al Centre Excursionista d'Alcoi que indicaven quines eren les temàtiques que centrava una problemàtica cultural d'aleshores entre els valencians. El desembre de 1961, el Centre Excursionista d'Alcoi organitzà un col·loqui sobre el *Futur dels pobles europeus*, a càrrec del jove universitari Joan-Francesc Mira (amb l'assistència d'unes cinquanta persones); el gener de 1962, Lluís Aracil, un altre integrant d'aquells sectors renovadors de la Universitat de València, tractà del tema *Complex d'inferioritat dels valencians* (amb l'as-

sistència d'una seixantena de persones); pel desembre de 1961, Josep Raga tractà del *Futur econòmic europeu* i, el mateix gener de 1962, Lluís Aracil de nou dissertà sobre *L'autoodi dels valencians*. Finalment, l'abril de 1962, Joan-Francesc Mira inaugurà una altra activitat del Centre Excursionista d'Alcoi, els curssets de llengua, amb l'assistència d'unes vint-i-cinc persones. El Centre, doncs, operarà una progressiva valencianització a partir dels primers anys seixanta en coincidir amb l'entrada de noves joventuts que –sota l'empara de persones com Rafael Sellés, encarregat de la Secció de Cultura Valenciana entre 1964 i 1981– dinamitzaren la vida de l'associació. Efectivament, al marge que el 1961-1962 s'endegués el I Curset de llengua,² el 1964 la Secció de Cultura endega el I Concurs Literari del Centre Excursionista d'Alcoi i, el curs 1964-1965, s'hi editen les *Lliçons elementals de la Llengua del País Valencià*, gramàtica de la llengua amb una intenció ben clara: «ajudar els valencians que es troben amb dificultats en escriure, per tal que les puguin fàcilment resoldre. I encara ens hem fixat solament en les dificultats que es presenten més correntment quan s'escriu la NOSTRA LLENGUA». Entretant, el Centre Excursionista d'Alcoi ja havia establert contactes amb activistes culturals de la Catalunya Nord, com Josep Deloncle, per concretar la seva participació en l'encesa de les fogueres de Sant Joan, car «no podem deixar de fer –segons una carta del Centre Excursionista d'Alcoi a Josep Deloncle del 23 de maig de

2. El I Curs de Llengua del Centre Excursionista d'Alcoi fou clausurat el dia 9 de juny de 1962 amb les següents conferències: *Els orígens i la història de la nostra llengua*, *Geografia de la llengua catalana-valenciana*, *La degeneració lingüística del País Valencià*, *Realitats indeclinables de la nostra llengua*, *Una interessant excursió per les nostres terres*. Les classes van ser a càrrec de Vicent Gras i Calatayud, un dels exponents de les noves llesves que impulsaren les activitats del Centre. El total d'assistents fou de 23 alumnes (cf.: Mariola [1962], s/d).

ESTUDIS I RECERQUES

1960— el mateix que tots els nostres bons germans de la nostra dolça llengua». Aquell any s'esqueia el 75e aniversari de l'edició del *Canigó* de Mossèn Cinto Verdaguer; era, doncs, una circumstància emblemàtica per a agermanar les terres catalanes. I, d'altra banda, empenia subscripcions amb revistes de caire valencianista com *Valencia Cultural* (a partir del 18 d'octubre de 1960) o *Serra d'Or*, o veia prohibit per part del Govern Civil d'Alacant la presentació del Club dels Novel·listes, prevista per al 24 d'octubre de 1962. Amb el tema *El ressorgir de la nostra novel·lística actual*, hi havien de prendre part Joan Fuster, Xavier (en el fulletó «Javier») Benguerel i Joan Sales. Aquestes activitats —amb l'edició de la revista *Mariola* (1962), que veié una progressiva introducció de l'ús de la llengua amb articles que difonien el paisatge valencià com *La Safor i el seu significat*, de Josep Mascarell i Gisp, novel·lista de Gandia— denoten un impuls de les activitats de l'entitat amb vista a reforçar un missatge nacionalitzador d'un dels centres excursionistes més importants del País Valencià, referent fundacional dels d'Alacant, Elx, Elda, Cocentaina, Crevillent, Ontinyent, Petrer o Castelló.

CENTRE EXCURSIONISTA DE CASTELLÓ

Fundat el 18 de març de 1955, la dinàmica valencianista del Centre Excursionista de Castelló també va estretament lligada al llarg de la dècada dels anys seixanta amb l'organització d'activitats com el III Aplec de la Joventut del País Valencià, per bé que el 1958 veié editada la seva revista *L'Estel*, encara, però, sense notar-s'hi una implantació de continguts de país. Efectivament, tant l'entrada en la institució de nous sectors de joves que incidiren en la tasca de país com la seva col·laboració en l'organització d'activitats que impulsarien una trajectòria de marcada valencianització del Centre Excursionista de Castelló, seran una mostra d'aquest «canvi» en la vida de l'excursionisme castellanenc, en seguir la mateixa trajectòria que el nucli excursionista alcoià.

El Centre Excursionista d'Alcoi i la Joventut del Rat Penat, de València, organitzaren, a la ciutat d'Alcoi, el II Aplec de la Joventut del País Valencià.

La sèrie de conferències i col·loquis al si del Centre Excursionista de Castelló al llarg de 1962 se situen al voltant de les temàtiques de preocupació entre aquests sectors de joves que empenyeren un nou embat en la vida cultural (i política) de Castelló. Entre febrer i juny d'aquell any hi intervingueren estudiants com Lluís Aracil (*Complex d'inferioritat dels valencians* i *Problemàtiques socials valencians*, amb 20 assistents), V. Miralles, el 3 de març de 1962, parlà sobre el concepte de nacionalitat i de Països Catalans, amb 15 assistents. El mes de juny d'aquell any s'inaugurà el I Curs de Llengua al Centre; per aquella ocasió, Manuèl Sanchis Guarner parlà el dia 28 sobre *L'expansió medieval de la nostra llengua* a les Escoles Pies, sota el vistiplau de la directiva del Centre Excursionista de Castelló. Arran de l'organització d'aquest I Curs, l'estiu del 1962 se n'endega un altre (continuat almenys els anys 1963-1965) amb l'edició d'un fulletó, *Cursos de llengua valenciana*, editat pel Centre Excursionista de Castelló (juny de 1962). Era una vindicació de la necessitat d'aprendre la llengua, com exposava en l'apartat «Motivació»: «Com podem vore —deia

l'autor del text, Avel·lí Flors, jove activista des dels sectors del seminari de Castelló— impassiblement el derrumbament d'una cultura (de la què la màxima expressió és la llengua) que no és estranya, sinó ben nostra? Això és un absurd del que és el principal responsable la nostra generació. Es que pensem fer-ne una mòmia de museu? [...]».³ Aquell plançó jove era un nexa i impuls de la tasca empresa abans de la guerra amb vista a la normalitat cultural (no hem d'oblidar que fou a Castelló on se signaren les Normes Ortogràfiques que prenen com a model la Gramàtica de Fabra).

I com el cas alcoià, l'activitat que concentrà un primer esforç d'expansió del concepte de País Valencià viscut a través de les seves comarques (un exemple d'*espai viscut*) fou l'organització del III Aplec de la Joventut del País Valencià (21 d'octubre de 1962) per part del Centre Excursionista de Castelló i els joves nacionalistes de la ciutat de València. La *Crida* emfasitzava, com el cas d'Alcoi, les característiques culturals pròpies valencianes, malgrat un procés d'industrialització aleshores en fase de realització:

«Castelló, en altre temps, Seu de l'intel·lectualitat [sic] Valenciana, vos

3. Segons la *Memòria* de l'any 1965 del Centre Excursionista de Castelló, els cursos de llengua organitzats per aquesta entitat es van iniciar el curs 1962-1963. La mitjana d'assistents fins al curs 1965-1966 fou de 18 alumnes, que arribaren a 21 el darrer curs esmentat. En total, els alumnes inscrits aleshores foren 39. D'altra banda, el mes de maig-juny de 1965 va aparèixer el primer número de la segona etapa de l'òrgan del centre Excursionista de Castelló, *L'Estel*. Era una etapa d'innovació on la presència del valencià —a causa de l'embranchida cultural promoguda pels cursos de llengua i d'activitats com els Aplecs— s'incrementà fins a la totalitat. En el primer número hi havia editades unes *Lliçons de Gramàtica* o un article sobre *Les nostres comarques*, entre altres col·laboracions. La tercera etapa de la revista es va iniciar el mes de maig de 1969, i hi havia, entre altres notícies, la presentació del programa de ràdio —iniciat aleshores— *Nosaltres els valencians*, ideat per Vicent Pitarc. Aquesta era continuadora de l'etapa de renovació anterior.

ESTUDIS I RECERQUES

acollirà amb la seua tradicional hospitalitat en aquesta diada de Germanor. La Capital de les Comarques del Nord [sic] del País Valencià, comarques tan valencianes de llengua i esperit, com són el Maestrat, Tinença de Benifassà, la Plana, etc. és la que conserva més viu el llenguatge i els costums. El procés d'industrialització, amb l'afluència de gentes foranes i l'aparell burocràtic de tota capital de província no han pogut esborrar-li aquest caràcter.

Ensems que una estada agradable, que us desitgem de tot cor, voldríem que aquests contactes, fossen motiu per conèixer-nos millor i treballar pels nostres ideals en favor de la Terra i la restauració de la nostra Cultura».

Aquesta Crida acabava esmentant la «solidaritat» «amb els nostres germans de Llengua i d'Història per tal d'establir uns lligams i unir en aquestes hores d'integració a escala supranacional allò que està més prop de nosaltres».⁴ La pràctica relacional d'integració trobà una culminació el 1968 amb la XIII Acampada Social de Penyalgosa entre els dies 10 i 18 d'agost. La *Crida* era prou eloqüent en aquest sentit de construir una nació cultural unificada a partir del fet simbòlic d'una llengua comuna i la tasca de Pompeu Fabra:

«[...] En unificar-se la Llengua els catalano-parlants ens unificàvem també. [...] En Pompeu va demostrar que des de Fraga fins a Maó, des de Salses fins a Guardamar, per damunt de les imposicions administratives, tan culturals com pseudo-geogràfiques només hi havia que un sol poble, una sola llengua i unes soles idees expressades per eixa Llengua: el Català del Principat, de les Illes, del País Valencià.

Passejant-se pels Països Catalans, Pompeu Fabra va anar recollint el material de la seua obra. Una obra autènticament creadora que tots van acceptar lliurement... No podia ésser d'una altra manera, puix que era la Llengua de "Tots" i no la del "Principat" com alguns anomenats valencianistes –nosaltres proposem batejar-los amb el nom de "més-que-valencianistes"– han volgut vore».

Les activitats del Centre Excursionista de Castelló tingueren amb aquest tipus d'actes una voluntat d'afirmació nacional, fet que es repetí sistemàti-

cament al llarg de tota la dècada dels anys seixanta: bé amb els esmentats cursos de llengua, bé amb parades de llibres (organitzades per la Joventut del Centre Excursionista de Castelló, tal com es comença a esmentar en les memòries a partir del 1966), bé a partir del suport del Centre Excursionista a la Campanya de les 20.000 signatures per a introduir el valencià en la litúrgia o l'organització l'11 d'octubre de 1969 d'un recital de la cançó, protagonitzat per Raimon, conjuntament amb l'Associació d'Estudiants Castellonencs.⁵ També els excursionistes castellonencs prenen part en la divulgació de la Gran Enciclopèdia Catalana, «l'enciclopèdia dels Valencians», amb centre d'operacions a la llibreria Tres i Quatre de València. Era l'any 1970 (la campanya de subscripcions –unes dues mil al País Valencià– es comença el 1969). És així que podem parlar d'un nou impuls de la direcció del Centre –comandat per aquestes noves lleves de jovent– a partir de la segona meitat dels anys seixanta, fet que portarà, per exemple, a dir en la memòria del curs 1969-1970 que «fora del Centre Excursionista de Castelló hi trobarem ben poc de Valencianisme», en el sentit que es feia un esforç d'extensió d'activitats al si de la societat: «hem d'anar incorporant nova gent», més enllà de l'organització dels cursos de llengua. (Així caldrà interpretar, en la iniciativa de noves empreses, aquells recitals de cançó). El Centre Excursionista de Castelló, doncs, era un altre nucli organitzador d'activitats conscienciadores descentralitzades més enllà de la ciutat de València. La «taca d'oli» nacionalitzadora s'anava estenent fins que arribà la prohibició del IV Aplec de Bocairent per part del Govern Civil de València, per creure que rere seu hi havia la tasca de Joan Fuster. Era el darrer diumenge d'octubre de 1963.

BOCAIRENT I ONTINYENT

El IV Aplec de la Joventut del País Valencià havia de tenir lloc a Bocairent el 27 d'octubre de 1963, prohibit per Governació de València, se celebrà, després de la dispersió provocada per la guàrdia civil, a Gavarda. Era un senyal que les activitats dels Aplecs prengueren una embranzida política, en

col·laboració amb els centres excursionistes que hem vist. El Centre Excursionista de Bocairent –per mitjà de la Joventut Catòlica d'aquesta vila– prengué part en aquesta iniciativa del IV Aplec. De fet, aquesta Joventut Catòlica, que era la que portava el pòndol de l'organització de tasques culturals de signe valencianista (exposicions de llibres), intervenia en la revista del Centre «Patronato» de Bocairent (com ho féu en l'ocasió de l'organització del II Aplec d'Alcoi), *Font Freda*. La *Crida* de l'Aplec fou escrita directament per Joan Fuster, i representava un clar exponent d'aquesta politització esmentada:

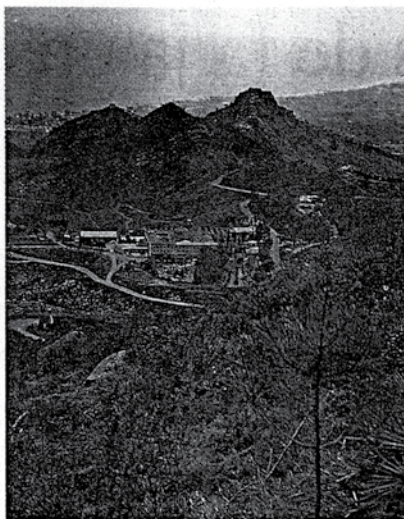
«No som il·lusos –deia l'intel·lectual de Sueca– ni uns romàntics [...]. O bé els valencians recobrem el domini i l'estímul de les nostres energies col·lectives, o cada dia quedarem més diluïts i més enfangats en la despersonalització i el provincianisme. És una qüestió de vida o mort, precisament, "com a poble". I el poble que som, ha de triar. Nosaltres ja hem triat: ni volem ni podem resignar-nos a l'abúlia servil, a la traïció, a les renúncies oprobioses. I aspirem que els valencians, tots els valencians, trien allò que nosaltres hem triat: l'opció de la dignitat i de la honradesa [...].».

4. Aquesta idea de retrobament nacional entre els diversos Països Catalans fou iniciada els anys quaranta per editors com Josep-Maria de Casacuberta, Xavier Casp o Miquel Adlert. Als anys cinquanta els artífexs foren activistes com Joan Ballester, Enric Tàrraga, Josep Vañó, Ferran Sanchis Cardona o Maximilià Thous. Als anys seixanta, amb aquests activistes agomolats per l'Obra del Diccionari, els joves nacionalistes a redós del Partit Socialista Valencià (PSV) continuaren aquestes relacions entre el Principat, València, les Illes i el Rosselló.

5. També el Centre Excursionista de Castelló intervingué en el recital organitzat per l'Associació d'Estudiants Castellonencs del 24 de desembre de 1967, on prengueren part Marià Alberó, Pau Riba i Francesc Pi de la Serra. El curs 1967-1968, el Centre Excursionista de Castelló també estengué els cursos d'ensenyament de la llengua a la Casa de Cultura de la capital de la Plana.

ESTUDIS I RECERQUES

La prohibició del IV Aplec –amb una assistència molt superior a les tres-centes persones, mitjana comuna d'assistència a les concentracions anteriors– féu escriure Joan Fuster d'una manera prou plàstica: *ladran, luego cabalgamos*. Era una manera irònica de descriure aquell progressiu avançament en l'expansió territorial de la consciència nacional. A més, cal pensar que el PSV, organització bàsica del nacionalisme polític valencià als anys seixanta, ja feia un període de temps que havia començat la seva activitat (1960). Per tant, no es tractava de concentracions estrictament culturals, ans que dessota de la cobertura dels centres excursionistes existia una tasca de posar unes infraestructures polítiques de base. I, de fet, les conferències que feien els universitaris valencianistes tenien un vessant de politització explícita. Si bé la consciència lingüística era un punt de partença, aquest fet no explicava totalment el fet nacional. Calia una organització política que endegués la seva orientació d'alliberament nacional. (Hem de pensar que una expansió cultural al rerepaís, impulsada en aquests centres excursionistes, venia continuada d'una implantació política del nacionalisme). I en aquest marc de dinamització nacionalitària també cal inscriure algunes de les activitats del Centre Excursionista d'Ontinyent, anomenat inicialment «Centro Excursionista Fontinyent» (fundat l'agost de 1955), per bé que en un sentit inicialment cultural a través del seu òrgan *Pou Clar*. Aquesta revista del centre es catalanitzà gràcies a les relacions de sectors del Centre Excursionista d'Ontinyent amb universitaris de la ciutat de València, en concret amb Joan-Francesc Mira.⁶ Les relacions amb aquests joves valencianistes –com en els altres casos esmentats– van ser endegades en el curs 1961-1962, per Joan-Francesc Mira (amb xerrades com la *Responsabilitat social*, amb 12 assistents), Vicent Alvarez (*Estructures polítiques*, amb 12 assistents), Vicent L. Montés (*Concepte de nació*), Lluís Aracil (*Factors de diferenciació de les classes socials*, amb 20 assistents, i *Complex d'inferioritat dels valencians*, amb 60 assistents) i Eliseu Climent (*Doctrines econòmiques*, amb 15 assistents). La seu del Centre fou, doncs,

Prop del convent del Desert de les Palmes, se celebrà, l'any 1962, el III Aplec de la Joventut del País Valencià, organitzat pel Centre Excursionista de Castelló. Foto: Francesc Olivé.

protagonista d'aquestes xerrades, fruit de les quals es va produir aquesta relació esmentada. La valencianització de *Pou Clar* es produirà a partir del tercer número (setembre de 1961) i en el número 10, de març de 1963, Joan-Francesc Mira hi escriví l'article «La Cultura i la Vida», d'orientació alliberadora per a una societat materialista. Eren les conseqüències de la irradiació d'un cert marxisme filosòfic i de corrents existencialistes. També intel·lectuals com Joan Fuster hi van intervenir tractant d'aspectes d'història de la cultura («Gaspar Guerau, d'Ontinyent», número 4-5 de *Pou Clar*). De tota manera, aquest centre estava més pròxim a un valencianisme cultural que no pas polític.

CONCLUSIÓ

L'associacionisme valencià sota la dictadura franquista tingué un exponent resistencial –i d'embranchada– en l'activitat de determinats centres excursionistes. Era una activitat que s'havia de situar en un «quadre històric» de nou impuls nacionalitzador del País Valencià. Impuls que es volia descentralitzador i que, per aquesta raó, volia ar-

ticular tota la nacionalitat a través d'una dinàmica comarcal. Aquesta extensió territorial del nacionalisme cultural (i majorment polític) establia un eix de connexió entre la ciutat de València i les zones més dinàmiques econòmicament i que, d'altra banda, servaven una personalitat cultural més palesada. Per tant, tota aquesta activitat –que hem volgut concentrar en els Aplecs com a punt de reunió– era una via de construcció nacional que no tenia res a veure amb el país «oficial», amarat de tòpics i deformacions territorials (com la campanya del *Sureste*). Per aquesta raó parlem de construcció nacional, per oposició a la des-construcció estatal franquista. I en aquesta trajectòria de començar-de-nou aquests centres excursionistes (sobretot les seves bases de joventut) aportaven una cobertura institucional gens menyspreable. No és d'estranyar que Joan Fuster, en la *Crida* del IV Aplec de Bocairent, manifestés que «En el moment actual del País Valencià, els camps estan ben definits: més definits que mai... El futur, la llibertat i la justícia són els nostres aliats». La tasca dels centres excursionistes valencians impulsaren aquella delimitació entre espanyolitat i consciència nacional.

Els Aplecs posteriors dels Països Catalans no es podrien entendre sense aquesta tasca prèvia –i igualment delimitatòria...

6. *Pou Clar* era editada en el Centre Excursionista a ciclostil amb un tiratge de 300 exemplars, amb difusió majoritària entre els socis de l'entitat i tenia un model editorial pres de la revista *Serra d'Or*. Posteriorment a *Pou Clar*, i fora de l'àmbit del Centre Excursionista d'Ontinyent hom editava *Escala*, en castellà, a fi d'arribar a d'altres capes socials, però amb articles de clara vocació nacional, com el que Joan Fuster hi escriví, *Convocatoria para una comarca* (octubre de 1964), o en defensa d'aquest intel·lectual arran del llibre *El País Valenciano* (número 1, febrer del 1963). Universitaris nacionalistes hi publicaven composicions literàries, com Alfons Cucó, *Poemes per l'última espera* (número 1). Aquesta revista era redactada, entre altres, per Josep Àngel Gironès (entrevista, Ontinyent 17 de setembre de 1994).

